

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

БОГДАНОВСЬКИЙ ІГОР ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 298.(045.2)

**ФЕНОМЕН НЕТРАДИЦІЙНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ І
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки.

Науковий консультант:

доктор філософських наук, професор
ЛУБСЬКИЙ Володимир Іонович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри релігієзнавства

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
РИБАЧУК Микола Филімонович,
Український гуманітарний інститут,
професор кафедри філософії та
релігієзнавства

доктор філософських наук, професор
СТАДНИК Микола Миколайович,
Національна академія державного
управління при Президентові України,
професор кафедри політичної аналітики і
прогнозування

доктор філософських наук, професор
ЛОМАЧИНСЬКА Ірина Миколаївна,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна», завідувач
кафедри документознавства та
інформаційної діяльності

Захист відбудеться «26» вересня 2013 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.43 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий «21» серпня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. М. Фенно

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Кінець ХХ і початок ХХІ століть для України та інших країн, що утворилися на пострадянському просторі, стали періодом, коли відбуваються швидкі і кардинальні зміни в економічній, політичній, ідеологічній та в багатьох інших сферах соціального буття. Нині в Україні діють сотні різноманітних релігійних організацій. Ця конфесійна строкатість значною мірою сформувалася за рахунок поширення нових і *нетрадиційних релігійних організацій* (НРО) вітчизняного та закордонного походження. Новими і нетрадиційними релігіями є ті релігійні комплекси, які історично не успадковані від минулих епох певним етносом, не властиві його звичній духовності і ще не встигли вкоренитися в його побуті й культурі. В умовах кардинальних суспільних змін, коли звичні способи діяльності виявляються неефективними, ірраціональні ідеї, які складають фундамент віровчень більшості НРО, набувають привабливості в очах частини наших сучасників. Нові релігії виникають в періоди гострих суспільних криз, коли з'являється потреба в зміні усталених світоглядно-ціннісних систем. Швидкі темпи поширення нетрадиційної релігійності є одним з симптомів кризи глобальної цивілізації, яка нині виходить на якісно новий рівень свого розвитку, - постіндустріально-інформаційний. Одним з основних проявів цієї кризи є аксіологічна спустошеність. Навіть в найрозвиненіших країнах світу в епоху постмодерну багато людей втрачають чіткі особистісні духовні орієнтири свого розвитку, скаржаться на втрату сенсу життя й відчуття екзистенційної порожнечі. Натомість харизматичні лідери неомістичних релігійних громад приваблюють потенційних adeptів проповіддю необхідності докорінних змін світогляду і звичного способу життя. Вони проголошують, що лише їх віровчення здатне надати відповіді на життєво важливі питання, а розроблені ними практики дозволяють покращити стан здоров'я, досягти успіхів в бізнесі і т. ін. Розчарування в цінностях споживацького суспільства, опору поширення яких з боку традиційних релігій (окрім ісламу) майже не чиниться, соціальна атомізація та міжособистісне відчуження і, відповідно, породжене ними відчуття самотності, стають потужними соціально-психологічними чинниками, що стимулюють індивідів на пошуки нових форм духовності і систем вірувань, а також особистого містичного досвіду. Значне кількісне зростання НРО і збільшення масштабів їхнього впливу на суспільство викликає інтерес до здійснюваної ними діяльності у вчених, які представляють різні галузі науки (релігієзнавців, соціологів, психологів, істориків, юристів та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертацію виконано на кафедрі релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах комплексної наукової програми «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації», науково-дослідної теми філософського факультету № 11БФ041-01 «Філософсько-світоглядні та політологічні аспекти гуманітарного розвитку сучасного суспільства».

Метою дисертаційного дослідження є проведення комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу соціального і психологічного аспектів прояву феномену нової і нетрадиційної релігійності.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних взаємопов'язаних **основних дослідницьких завдань**:

- уточнити змістовне значення основних термінів і понять, які використовуються у філософсько-релігієзнавчих дослідженнях феномену нетрадиційної релігійності, а також охарактеризувати наукові принципи і методи, які доцільно використовувати для розуміння сутності цього явища;

- дослідити історію формування ідейно-світоглядних і віроповчальних основ сучасних нетрадиційних релігій;

- розглянувши існуючі в науковому релігієзнавстві типології і класифікації сучасних нетрадиційних релігій, розробити їх уточнену класифікацію з урахуванням специфіки генези, віровчення та культової практики цих релігійних об'єднань;

- здійснити комплексний аналіз віровчення, культу та організаційно-структурної побудови основних різновидів нових і нетрадиційних релігійних рухів;

- розглянути суспільно-релігійний аспект феномену харизматичного лідерства;

- розкрити специфіку позакультової діяльності adeptів нових релігійних громад, зокрема, їх місіонерство, економічну, добродійну та освітню активність;

- виявити чинники, що сприяють стрімкому розвитку нової і нетрадиційної релігійності в сучасному світі та в Україні, зокрема;

- встановити основні механізми соціально-психологічного впливу лідерів неорелігійних громад на своїх послідовників та з'ясувати до яких типових суб'єктивно-психологічних наслідків призводить перебування в цих організаціях;

- дослідити специфіку антикультової діяльності як в країнах Заходу, так і в Україні;

- проаналізувати розвиток вітчизняної нетрадиційної релігійності в пізньорадянський і пострадянський періоди;

- розробити прогноз можливих сценаріїв наступного розвитку неорелігій.

Об'єктом дослідження є нова і нетрадиційна релігійність в сучасних соціокультурних умовах.

Предметом дослідження є соціальний і психологічний аспекти діяльності adeptів нетрадиційних релігійних рухів й організацій.

Теоретико-методологічну основу дослідження складає поєднання принципів об'єктивності, світоглядно-конфесійної неупередженості, критичного осмислення досліджуваного матеріалу, єдності логічного та історичного. Основними науковими методами, які дозволили реалізувати сформульовану в дисертації мету і вирішити поставлені завдання, є наступні: системно-аналітичний (він став базисом для проведення дослідження специфіки нових і нетрадиційних релігій та, відповідно, функціонування утворених на їх основі некультових громад і рухів); компаративного аналізу (порівняння між собою існуючих в сучасну епоху нетрадиційних релігій надало змогу виявити у них як спільні, так і відмінні риси, що у своїй сукупності складають якісну специфіку їх віровчення, а також визначають особливості релігійної діяльності їх adeptів); історичний (з його допомогою в

контексті розвитку загального феномену релігії було виділено головні закономірності, які характерні для процесів становлення релігійного нетрадиціоналізму); семантичний (за допомогою цього методу було уточнено зміст ідей і понять, які задіяні в пропонованій дисертації); структуралістський (він допоміг простежити структурно-сміслові зв'язки між використаними в дисертації термінами); дескриптивно-феноменологічний (цей метод було використано для фіксації та опису процесів, що мають місце в нових і нетрадиційних релігійних громадах); герменевтичний (за допомогою цього методу було проаналізовано тексти засновників і лідерів неорелігійних груп, а також критичні тексти прихильників традиційних релігій і віросповідань) тощо. Ці компоненти методологічного комплексу використані в дослідженні не відособлено один від одного, а в загальному контексті філософсько-академічного релігієзнавства.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на ідеях представників світової філософії, академічного релігієзнавства, соціології та психології (Є.Г.Балагушкіна, А.Баркер, Р.Генона, Л.І.Григор'євої, П.С.Гуревича, У.Джеймса, Е.Дюркгайма, І.Я.Кантерова, Ю.А.Кімелева, О.М.Краснікова, Л.М.Митрохіна, М.П.Мчедлова, К.Б.Привалова, Т.Роззака, Ю.А.Сандулова, А.Г.Сафронова, А.О.Ткачової, Е.Тоффлера, Е.Трьольча, Д.М.Угриновича, Б.З.Фалікова, З.Фрейда, І.О.Чеснокової, М.Еліаде, К.-Г.Юнга та ін.). Специфіку нових і нетрадиційних релігійних громад розглянули у своїх працях відомі вітчизняні філософи та релігієзнавці (В.Д.Бондаренко, Т.Г.Горбаченко, О.І.Гринів, В.Є.Єленський, М.М.Закович, Ю.А.Калінін, М.І.Киришко, А.М.Колодний, А.Є.Конверський, Л.Г.Конотоп, С.М.Левченко, Є.В.Ліхтенштейн, Б.О.Лобовик, І.М.Ломачинська, М.В.Лубська, В.І.Лубський, О.В.Марченко, В.О.Матвеев, І.В.Огородник, В.М.Петрик, О.І.Предко, М.Ф.Рибачук, М.М.Стадник, Д.В.Степовик, П.І.Фещенко, Л.О.Филипович, І.А.Шудрик, П.Л.Яроцький та ін.). Залучення широкого масиву теоретико-методологічних праць дозволило визначити основні напрями дисертаційного дослідження та уникнути домінування авторського суб'єктивізму при розгляді специфіки нетрадиційної релігійності.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація являє собою перше в Україні комплексне філософсько-релігієзнавче дослідження соціальних і психологічних проявів феномену нетрадиційної релігійності.

Наукова новизна дослідження розкривається в наступних положеннях, що виносяться на захист:

Вперше:

- досліджено історію світоглядних змін, що сприяли формуванню основ сучасної нетрадиційної релігійності. Встановлено, що головною світоглядною основою цього феномену є релігійний традиціоналізм, з якого він генетично походить. Більшість ідей, які розуміються членами НРО як виняткові й унікальні, є лише новими конфігураціями тих елементів віровчень, що здавна присутні в традиційних релігіях. Навіть особистий містичний досвід лідерів неокультових громад має безліч аналогів в історії людства. Іншим ідейним джерелом походження нетрадиційних релігій є буденний рівень свідомості, на якому провідну роль відіграють міфи, фантазія, інтуїція та емоції. Роль релігійної ідеології в неокультурах, як правило, є незначною, оскільки їх віровчення ще перебуває на стадії формування;

- встановлено, що сприятливі умови для виникнення і поширення сучасних нетрадиційних релігій створює процес економіко-політичної та культурно-інформаційної глобалізації. Формування постіндустріально-інформаційного суспільства супроводжується кризою усталених систем морально-етичних цінностей окремих локальних цивілізацій. Завдяки прогресу засобів масової інформації та комунікації долаються перепони для міжкультурних зв'язків і взаємодій. Відповідно, культурно-релігійний синтез став однією з специфічних рис сучасної епохи. Нетрадиційні релігії відповідають за своїми основними характерними ознаками еkleктично-космополітичній культурі постмодерну;

- виявлено, що нові релігії зазвичай виникають у вигляді неформальних груп або організаційно аморфних релігійно-філософських течій і рухів, які згодом знаходять організаційну визначеність. Проведення комплексного компаративного дослідження нових і нетрадиційних релігій дозволило визначити їх структурно-функціональні особливості, що, у свою чергу, дало змогу поділити ці релігії за рівнем організаційного розвитку на п'ять основних груп: по-перше, структурно аморфні й мінливі за релігійними переконаннями середовища богошукачів; по-друге, релігійні течії, які мають власну ідейну спрямованість, але в яких, водночас, відсутні чітко визначені віроповчальні доктрини; по-третє, культу харизматичних лідерів; по-четверте, релігійні рухи, в межах яких існують автономні групи, що маючи спільні віроповчальні положення, відрізняються одна від одної сакральними орієнтирами та культовими практиками; по-п'яте, релігійні групи, які чітко встановлюють та формалізують членство. Зазначено, що лише релігійні громади п'ятого типу об'єднуються в централізовані релігійні організації церковного типу;

- виявлені об'єктивні чинники, що сприяли стрімкому розвитку нової і нетрадиційної релігійності в незалежній Україні. Зазначено, що традиційну для етносів, які мешкають на території нашої країни, культурно-релігійну спадковість було суттєво порушено у наслідок атеїстичної пропаганди радянської епохи. Після розпаду СРСР відбулась різка зміна ідеологічно-світоглядної парадигми, що стимулювало інтерес до релігійно-містичної інформації. На фоні зниження життєвого рівня значної частини населення, в українському суспільстві поширилась соціально-психологічна аномія, одним із шляхів виходу з якої для багатьох людей було навернення в релігійну віру (у тому числі, нетрадиційну). Суттєвий внесок в успіх НРО зробило активне місіонерство їх adeptів, якому практично не перешкоджає ліберальне вітчизняне законодавство;

- проаналізовано внутрішнє джерело походження нетрадиційної релігійності і виділено основні етапи її розвитку в пізньорадянській і пострадянській періоди. Перша хвиля поширення вітчизняної нетрадиційної релігійності розпочалась в середині 60-тих рр. ХХ-го століття, коли більшість неомістиків захоплювались йогою та езотеричним християнством; друга хвиля «прокотилася» на рубежі 70-80-тих рр. і була пов'язана із модою на східні єдиноборства; третя хвиля розпочалась в середині 80-тих рр., коли популярними стали екстрасенсорика, біоенергетика, парапсихологія, нетрадиційна медицина, пошук контактів з НЛО і т. п. речі; у четверту хвилю (на початку 90-тих рр.) на перший план вийшло захоплення психотехніками і східними релігіями, крім того, активно поширювались місцеві синкретичні релігійні групи і рідновірство; п'ята хвиля почалась в середині 90-тих

рр. і триває досі, її специфічною рисою є стрімке поширення Свідків Єгови та неохристиянських релігійних організацій;

- зроблено прогноз щодо розвитку нетрадиційної релігійності в Україні і в світі. Скептично оцінюється можливість трансформації будь-якої з існуючих нині нетрадиційних релігій в єдину світову. У той же час зазначено, що для подальшого сталого розвитку глобальної цивілізації потрібно віднайти привабливі для більшості людей цінності. Ідеологічним підґрунтям універсальної ціннісної системи може бути спільна для більшості людства релігія, впровадження якої стане можливим в умовах завершеної глобалізації.

Уточнено:

- змістовне значення основних термінів («релігія», «релігійність», «секта», «тоталітарна секта», «культ», «неокульт», «неорелігія», «нетрадиційна релігія», «нетрадиційна релігійна організація» та ін.), за допомогою яких осмислюється і досліджується феномен нетрадиційної релігійності;

- основні критерії (генетичні, віроповчальні, обрядові, організаційні, вікові і часові), за якими розроблено поширені в науці типологізації та класифікації нових та нетрадиційних релігій. Цей аналіз дав можливість запропонувати класифікацію нетрадиційних релігій і відповідних релігійних організацій, в якій виділено вісім основних їх різновидів;

- вивчення суб'єктивних причин, які приводять людину до неокультових громад. Встановлено, що більшість з них є універсальними для всіх країн. Важливу роль відіграють ситуаційні чинники. Зазначено, що вступ багатьох індивідів до неорелігійних груп часто зумовлюється їх прагненням покращити своє місце в соціумі і брати більш активну участь в соціально-корисній діяльності;

- доведено, що звинувачення вітчизняних богословів-антикультистів на адресу неорелігій (нібито нова релігійність привнесена в українське суспільство винятково із закордону і є однією з форм здійснення цивілізаційного контролю), не відповідає дійсності. Це твердження спростовується вказівкою на той факт, що значна частина нетрадиційної релігійності має вітчизняне походження. Релігійні секти на українських землях існували протягом багатьох століть, поширюючи нетрадиційні для відповідних епох переконання, що не принесло нічого катастрофічного для української культури і духовності.

Набуло подальшого розвитку:

- осмислення специфіки прояву в неокультурах світоглядної та комунікативної релігійних функцій. Зазначено, що релігійний світогляд adeptів неокультур формується за короткий термін. Важливу роль у цьому процесі відіграє прагнення самої людини дізнатися про релігійні істини якнайшвидше. Було виявлено необґрунтованість тверджень про існування специфічно-культистських методів впливу на свідомість людини («промивання мозків» і т. ін.). Головними методами, які забезпечують швидкі світоглядні трансформації, стають радикальна зміна звичного способу життя, психологічна маніпуляція та тотальний контроль лідерів культу за своїми adeptами. Щодо комунікативної функції, то її реалізація ґрунтується на природному прагненні людей до об'єднання і спілкування з однодумцями. Адже кожний індивід протягом свого життя проходить через періоди духовних криз, коли відчувається особлива потреба в підтримці духовно близьких

людей. НРО компенсують властиву людині потребу у спілкуванні і духовній близькості через залучення до специфічного способу життя в релігійних громадах;

- вивчення специфіки віровчення, культової практики та організаційної складової основних різновидів нових і нетрадиційних релігій: неохристиянських, навколохристиянських, неоорієнталістських, саєнтологічних, синтетичних, неоязичницьких, теософсько-окультних та сатанинських;

- осмислення релігійного аспекту явища харизматичного лідерства. Зазначено, що криза сімейних цінностей, падіння батьківського авторитету, дефіцит любові і душевного комфорту певною мірою компенсується безмежним шануванням (культу) харизматичних лідерів. У неорелігійних групах, ні слова, ні праведність життя їх лідерів не піддаються жодним сумнівам. У той же час зовнішня (щодо культу) суспільна більшість, як правило, критично ставиться до релігійних харизматиків. Ця розбіжність може призводити до виникнення конфліктів. Їх форми можуть бути різними: від пасивного соціального ескапізму (втечі від суспільства і самоізоляції) до озброєного терору;

- встановлено, що соціальні проекти більшості неокультів далекі від суспільної деструкції. Відповідно, звинувачення антикультистів на адресу всіх без винятку неорелігійних громад у тому, що їх діяльність руйнує соціальні інститути й організації, порушує культурно-історичні традиції, призводить до деградації морально-етичних цінностей і т. ін., є необґрунтованими. Найбільшою мірою нові і нетрадиційні релігійні організації орієнтовані на місіонерство та отримання економічного прибутку. Але засуджувати їх за це несправедливо, оскільки будь-яким організаціям потрібні як кількісний розвиток, так і матеріальні засоби для підтримки власного існування.

Практичне та теоретичне значення дослідження. Отримані в дисертації наукові результати сприятимуть побудові повної і широкої панорами історії розвитку феномену нетрадиційної релігійності у ХХ – початку ХХІ ст. Робота може бути використана як методичне керівництво для типологізації, класифікації і релігієзнавчої характеристики як тих нетрадиційних релігій, що вже існують, так і тих, які можуть з'явитися в майбутньому. Матеріали роботи можуть бути корисними для організації діалогу між традиційними і новими конфесіями. Їх також можна використати для підготовки експертних висновків щодо діяльності нових і нетрадиційних релігійних організацій в нашій країні й, зокрема, аналізі причин екстремістських виступів окремих неорелігійних груп. Тим самим, дисертаційне дослідження нових і нетрадиційних релігій може зробити позитивний внесок в покращення напруженої міжконфесійної ситуації, що склалася нині в Україні. Матеріали дисертації можна використати для вдосконалення навчальних курсів з релігієзнавства, релігійної філософії, соціальної філософії, соціології, психології і т. ін., а також при написанні відповідної учбово-методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Усі опубліковані праці дисертанта за темою докторської дисертації (монографія, статті і тези) написано без співавторів. Кандидатська дисертація на тему «Логіко-філософський аналіз емпіричного знання: в контексті розвитку аналітичної філософії» була захищена в 2001 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувались.

Апробація результатів дослідження здійснена при обговоренні на кафедрі релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, під час проведення теоретичних і методологічних семінарів для викладачів кафедри, аспірантів і докторантів. Основні положення дисертації знайшли своє висвітлення у 21 статті, що були опубліковані у фахових виданнях, визначених переліком ДАК України, а також в 1 статті, що надрукована в закордонному науковому журналі. Важливі для дисертаційної роботи теоретичні положення, а також методологічні узагальнення доповідалися дисертантом на Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях: «Дні науки філософського факультету» (м. Київ, 2010, 2012 рр.); «XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія» (м. Київ, 2004 р.); «Філософія повсякденності» (м. Київ, 2009 р.); «Міжнародному міжвузівському науково-практичному семінарі» (м. Одеса, 2010 р.); Кіровоградській сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кіровоград, 2012 р.); XII-тій науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності» (м. Київ, 2012 р.); «Гуманізм. Людина. Пам'ять (Пам'яті професора Валерія Григоровича Скотного): 24-тих «Міжнародних людинознавчих філософських читаннях» (м. Дрогобич, 2012 р.); «Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів» (м. Черкаси, 2012 р.); V-му міжнародному круглому столі «Правове регулювання релігійного життя: історія, сучасність, перспективи» (м. Харків, 2012 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у монографії «Філософський аналіз феномену нетрадиційної релігійності: соціальний і психологічний аспекти» (18,3 д.а.). За темою дисертації опубліковано 20 статей у фахових українських виданнях, 1 статтю в російському науковому виданні, 1 статтю і 11 тез, виданих за результатами участі дисертанта у наукових і науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які об'єднують 22 підрозділи, висновків та списку використаних джерел із 408 найменувань, з яких 20 іноземними мовами. Повний обсяг дисертації складається з 451 сторінки, без врахування бібліографії – 412 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами і темами; проаналізовано ступінь розробленості проблеми; визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; сформульовано концептуальні положення, які позначені новизною і винесені на захист; викладено методологічні основи і логіку структурного поділу матеріалу. Окреслено науково-теоретичне та практичне значення дослідження, вказані форми апробації його результатів.

Розділ перший «Джерельна база та теоретико-методологічна основа дослідження феномену нетрадиційної релігійності» складається з двох підрозділів, в яких проаналізовано основні роботи, чиї автори досліджують феномен нетрадиційної релігійності; уточнюється і систематизується зміст основних

термінів, що використані в дисертації, а також розкривається суть наукової методології, яка застосовується в роботі.

У підрозділі 1.1. «Аналітичний огляд літератури за темою дисертації» здійснено аналіз останніх філософсько-наукових досліджень феномену нетрадиційної релігійності, праць діячів антикультового руху, а також лідерів та інших представників нових релігійних рухів.

Світовий досвід у вивченні нетрадиційних релігійних вірувань й заснованих на них нових культів вперше був накопичений американськими та західноєвропейськими соціальними філософами, релігієзнавцями і психологами, які досліджували причини релігійно-містичної хвилі, що прокотилася західними країнами в 60-70-ті рр. ХХ ст. Оцінки ролі і значення нових релігій давалися різні. Якщо одні вчені (Е.Баркер, Д.Белл, Р.Н.Белла, Ч.Глок й О.Тоффлер та ін.), стверджуючи, що поява неокультів в постіндустріальному суспільстві є неминучою, до розвитку нетрадиційної релігійності ставилися насторожено; то деякі інші мислителі (Д.К.Ліллі, Т.Лірі й Т.Розак та ін.) зустріли ці релігії захоплено, сподіваючись, що вони стануть інструментом духовної трансформації західного споживацького суспільства. Значну користь для написання дисертаційного дослідження дало звернення до праць класиків і провідних сучасних представників філософії, психології і соціології (М.І.Бердяєва, В.В.Бехтерева, О.О.Богданова, М.Вебера, Е.Дюркгайма, В.Парето, П.Сорокіна, Е.Трьольча, В.Франкла, З.Фрейда, К.-Г.Юнга та ін.). Філософське осмислення різних аспектів феномену нової і нетрадиційної релігійності міститься в працях провідних представників зарубіжного (І.Р.Григульовича, П.С.Гуревича, С.І.Іваненка, І.Я.Кантерова, Л.М.Митрохіна, М.П.Мчедлова, М.С.Семенкіна, Д.М.Угриновича, Б.З.Фалікова, Д.Ю.Фурмана, М.Й.Шахновича, І.О.Шудрика та ін.) та вітчизняного (В.Д.Бондаренка, Т.Г.Горбаченко, В.Є.Єленського, Ю.А.Калініна, Л.Г.Конотоп, А.М.Колодного, Є.В.Ліхтенштейна, І.М.Ломачинської, В.І.Лубського, М.В.Лубської, О.В.Марченка, В.О.Матвеєва, І.В.Огородника, В.В.Остроухова, В.М.Петрика, О.І.Предко, М.М.Стадника, М.Ф.Рибачука, Л.О.Филипович та ін.) академічного релігієзнавства. В їх роботах була розроблена і вдосконалена наукова методологія, а також розглянуто світоглядно-віроповчальний, психологічний, культово-обрядовий, організаційний та інші компоненти структури традиційних і нових релігій. Для вирішення теоретико-методологічних проблем, які постали в ході написання дисертації, корисним виявилось звернення до науково-дослідних праць Є.Г.Балагушкіна, К.Г.Доусона, Ю.А.Кімельова, О.М.Краснікова, М.П.Пилаєва та В.Б.Яшина. Протягом двох останніх десятиліть в Росії захищено декілька десятків кандидатських та докторських дисертацій, а також опубліковано наукові монографії, які присвячені дослідженню неорелігійних рухів. Зокрема, у дисертації І.О.Чеснокової «Вплив сект, культів і нетрадиційних релігійних організацій на особу та її життєдіяльність» систематично досліджуються психологічні та соціальні деформації, яких зазнають люди, перебуваючи в неокультових громадах. Серед монографій, присвячених суспільній активності adeptів неорелігій, увагу дисертанта привернули роботи Л.І.Григор'євої, Т.С.Оленич, А.Г.Сафронова і Ю.В.Тихонравова. В якості одного з основних джерел інформації про розвиток вітчизняних неокультів була використана книга В.Є.Лебедька «Хроніки російської сан'яси».

Значний інтерес для дослідників неокультів являють праці, в яких розглядається взаємозв'язок соціальних і психологічних процесів, що мають місце в цих релігійних організаціях, а також вплив лідерів неорелігійних громад на особистості їх adeptів. Авторів цих книг можна умовно поділити на дві групи. До першої слід віднести тих соціальних психологів, які негативно оцінюють діяльність нетрадиційних релігійних громад (Є.Н.Волкова, Є.Л.Доценка, Д.О.Івахненко, Ф.В.Кондратьєва, Р.Д.Ліфтона, Б.В.Ничипорова, М.Т.Сінгер, С.Хассена та ін.). Ці вчені наголошують, що нові релігії небезпечні для психічного здоров'я громадян. Вони поширюють інформацію, що лідери неокультових громад використовують такі специфічні методи впливу на своїх adeptів, як «промивання мозків» і «культовий контроль свідомості». До другої групи можна віднести тих вчених, які прагнуть уникати негативізму в своєму аналізі соціально-психологічних взаємодій, наявних в неорелігійних громадах. Представники цієї групи вчених (А.О.Белік, С.Гроф, К.Джимбалво, Ф.Зімбардо, Д.Кларк, М.Д.Лангоуні, А.Ленгле, М.Ляйппе, Р.Мей, С.Мілграм, К.Роджерс, Ю.С.Савенко, Р.Чалдіні та ін.) наголошують, що підкорення adeptів неокультів груповим нормам й владі харизматичних лідерів забезпечується застосуванням методів психологічної маніпуляції. Вони стверджують, що специфічно культових форм психологічного впливу не існує.

Починаючи з середини 70-тих рр. ХХ ст. в західних країнах набув широких масштабів антикультовий рух, найбільш активними учасниками якого є протестантські теологи (Х.Бюркле, Т.Гандоу, Т.Доктур, Дж.Макдауелл, Й.Огорд, Д.Стюарт, М.Уолтер, Ф.-В.Хаак та ін.). В пострадянських державах (Україні, Росії та ін.) найбільш активну антисектантську позицію займають православні богослови: О.Л.Дворкін, А.В.Кураєв, В.М.Чернишев та ін. В працях як західних, так і пострадянських теологів і богословів, міститься корисна інформація щодо історії виникнення та поширення неорелігій; структурних особливостей нетрадиційних релігійних громад; специфіки їх віровчення і культової діяльності; місіонерства і методів утримання в межах групи. Але конфесійна ангажованість заважає цим авторам адекватно оцінити феномен нетрадиційної релігійності.

Важливим джерелом інформації для написання дисертації послужили праці засновників, лідерів та ідеологів нових і нетрадиційних релігій. Вивчення цих робіт дає можливість безпосередньо дослідити їх вірування, переконання й настанови. Серед значної за обсягом подібної літератури дисертантом було розглянуто праці Г.Ш.Ауробіндо, Баха-Улли, А.Безант, О.П.Блаватської, А.Ч.Бхактіведанти Свами Прабгупади, Ш.Раджніша, Л.Силенка, Л.Р.Хаббарда, М.Д.Христос тощо.

Аналітичний розгляд літератури дозволив зробити висновок, що на сьогоднішній день вже можна впевнено вести мову про становлення нового розділу гуманітарного знання, предметну область дослідження якого складає вивчення феномену нетрадиційної релігійності. У цих роботах розглядаються насамперед віровчення, культово-обрядова, позакультова (головне, місіонерська) діяльність adeptів неорелігійних громад, а також психологічні зміни, яких вони зазнають, перебуваючи в неокультях. Проте майже відсутні роботи, які присвячені філософському осмисленню взаємозв'язків соціального і психологічного аспектів діяльності adeptів нетрадиційних релігійних громад, що й зумовило необхідність вивчення цієї проблеми.

У підрозділі 1.2. «Теоретико-методологічні основи дослідження» проаналізовані змістовні значення основних понять і термінів, які застосовуються для позначення різноманітних виявів нової і нетрадиційної релігійності («секта», «неокульт», «неорелігія», «нетрадиційна релігія», «нетрадиційна релігійна організація» (НРО) та ін.), а також розглянуто основні принципи і методи, які використані в роботі. Релігійний досвід досліджували представники феноменології релігії (М.Еліаде, Г. ван дер Леув, Й.Вах та ін.). Ґрунтуючись на принципах емпіризму, об'єктивності й нейтральності в своїх оцінках, вони провели дескриптивний аналіз структурних елементів різних релігій, виявивши в них логіку розвитку відповідних феноменів. Ознаками, на основі яких представники світського релігієзнавства (Е.Баркер, Є.Г.Балагушкін, П.С.Гуревич, І.Я.Кантеров та Л.Н.Митрохін) виявляють специфіку нетрадиційних релігій, є часово-просторова, віросповідна, організаційна і вікова. Цим критеріям типологізації не відповідають класифікації неокультурів, які розробляють їх конфесійні конкуренти. Теологи відштовхуються від переконання в істинності віровчень лише їх релігій і, відповідно, будь-які відхилення від них тлумачать як «хибні ересі». Для з'ясування специфіки нових і нетрадиційних релігій недостатньо використання класичних теоретичних побудов і методів філософського релігієзнавства. Дослідження цих релігій вимагає використання теорій і методів, які використовуються також в психології, соціології та інших галузях наукового знання. Поєднання системно-аналітичного і структурно-функціонального підходів дозволило прослідкувати в тексті дисертації особливості побудови і внутрішньої організації нетрадиційних релігій; дослідити механізми і наслідки соціально-психологічного впливу лідерів неокультурних громад на своїх adeptів; а також розглянути специфіку основних форм взаємодії неорелігійних організацій з навколишнім соціальним середовищем. Розгляд наявних в академічному релігієзнавстві типологізацій і класифікацій нових і нетрадиційних релігій (зокрема, тих, які розробили В.І.Лубський, В.М.Петрик та Л.О.Филипович) дав змогу розробити їх уточнену класифікацію, яка бере до уваги їх походження, віроповчальні доктрини й організаційну побудову.

Розділ другий «Віровчення, культ та організаційна структура основних різновидів нових релігійних рухів» присвячено розгляду основної специфіки цих релігійних феноменів. Адже у найзагальнішому вигляді системність релігійного комплексу можна представити як сукупність трьох сторін релігії: віровчення, культової практики (обрядовості) й організації віруючих.

У підрозділі 2.1. «Неохристиянські релігійні громади і рухи» зазначено, що зародження більшості цих громад відбулося протягом ХІХ-ХХ ст. на території США і країн Західної Європи. Їх джерелом є, переважно, протестантизм. Неохристиянські релігійні громади тримають нині першість за темпами поширення в світі. Віровчення і культова практика неохристиян часто містять елементи, нехарактерні для традиційного християнства. Проте прихильники цього різновиду релігійного нетрадиціоналізму наполягають на тому, що, відкидаючи нашарування пізніших епох, вони повертають християнству його початкову простоту. Специфіку неохристиянських громад було розглянуто на прикладі *Церкви Христа* та *харизматичних церков*, які є показовими для цього типу релігійних громад.

Існує багато організацій, які називають себе «Церквами Христа» (далі ЦХ). В нашій країні представлене, насамперед, те відгалуження ЦХ, яке відноситься до Бостонського руху. Специфічними рисами Бостонської ЦХ є активний прозелітизм в молодіжному (насамперед, студентському) середовищі та ієрархічний принцип наставництва, що наскрізь пронизує усю цю громаду. Поведінка та рішення, що ухвалюють члени ЦХ, перебувають під постійним наглядом їх наставників. В ЦХ наголошується, що кожна людина відповідає лише за свої власні гріхи. Тим самим, заперечується існування адамового гріха і необхідності викупної жертви Ісуса Христа. Стверджується, що особисті гріхи повністю змиваються водохрещенням, яке може проводитися декілька разів.

Харизмати вважають, що лише носій істинної харизми (дарів Духа Святого і Божої благодаті) може стати пастором. Харизма проявляється, наприклад, у здатності цілювати від тілесних і духовних хвороб, а також в глосолаліях, тобто такій молитовній розмові людини з Богом, яка нібито відбувається незнайомими (ангельськими) мовами. Глосолалії харизматами вважаються кульмінаційним моментом хрещення Духом Святим і свідченням Його живої присутності в молитовному зібранні. Харизмати наголошують, що вони володіють особливим релігійним досвідом, в основі якого лежить їх особиста містична зустріч із Духом Святим. Більшість харизматів визнають тільки два символічні християнські обряди: хрещення та хлібопреломлення (яке подібне за формою до традиційного причастя).

У підрозділі 2.2. «Наволохристиянські релігії» зазначається, що адепти релігій, які в дисертації кваліфікуються як наволохристиянські, самі себе вважають християнами. Проте представники основних християнських конфесій, унаслідок значного відхилення віровчення цих релігійних громад від традиційного розуміння вчення Христа, розглядають їх як окремі релігійні напрями. В дисертації дається характеристика двох найбільш поширених в сучасному світі наволохристиянських НРО: «Свідків Єгови» (СЄ) та «Церкви Ісуса Христа святих останніх днів» (ЦХСОД, Церкви мормонів).

Початковий єговізм був відгалуженням адвентизму, який завдяки зусиллям **Чарльза Тейза Рассела** швидко перетворився на самостійний релігійний напрям. Богом, згідно віровченню свідків, є лише Єгова. Відповідно, вони заперечують існування Божественної Трійці, а Ісуса Христа вважають створеним Єговою ангелом. Свідки переконують, що втілившись в людський образ, Ісус склав із себе своє духовне буття і став звичайною людиною. Виконавши доручене Йому Богом завдання, Ісус загинув, розіп'ятий на стовпі. За цей подвиг Єгова нагородив Ісуса безсмертям. Тема Другого Пришестя Ісуса Христа і тисячолітнього Царства Божого на землі є головною у віровченні СЄ. Єговісти не утворили класичної церковної організації й офіційної церковної ієрархії.

ЦХСОД виникла в першій половині XIX ст. в США завдяки пророчим одкровенням **Джозефа Сміта**, які записані у «Книзі Мормона» та інших віроповчальних текстах. Мормони вірять, що Бог-Отець і Христос є людьми, які володіють вічними фізичними тілами, а Святий Дух теж є людиною, яка наділена духовним тілом. Бог-Отець дає тіла для вічно існуючих людських душ, щоб ті, фізично народившись на Землі, пройшли випробовування. Мета життя людини - стати подібним до Отця Богом. Богослужіння мормонів схоже на протестантське і

складається з проповіді, читання священних текстів і співу псалмів. Вони визнають таїнства хрещення, причастя й шлюбу. Специфічно мормонським обрядом, який украй негативно сприймається християнами-традиціоналістами, є хрещення померлих. Через цей обряд душі померлих нібито стають мормонами і можуть розраховувати на краще існування наприкінці часів.

У підрозділі 2.3. «**Неоорієнталістські релігії і культу**» зауважується, що організацій, віровчення яких генетично походить зі східних релігійних традицій, в світі існує дуже багато. В дисертації неоорієнталізм розглянуто як на прикладі релігій, що поширені переважно в країнах Далекого Сходу та Південної Азії, так і на прикладі тих гуруїстських неокультів, що існують переважно в країнах Заходу.

Найбільш поширений релігійний неоорієнталізм в Японії, де активно діють адепти десятків нетрадиційних релігій. Специфіку японського неоорієнталізму розглянуто на прикладах «Тенрі», «PL-кедан», «Секай-кюсей» та «Сейте-но іе». Тенрі є неосинтоїстською сектою, яку заснувала відома віщунка і цілителька **Накаяма Міки**. Головним об'єктом культу в цій релігії є божество Тенрі Оно Мікото, яке вважається Творцем всесвіту і людства. Послідовники Накаями вірять, що божество вказало їй на місце, яке є центром Землі і де була створена людина. У цьому місці був поставлений «канродай» (священний стовп) і побудований головний культовий центр Тенрі. Основою культового ритуалу є священний танець. У віровченні PL-кедан синкретично поєднано елементи синтоїзму й буддизму. Прихильники цієї релігії стверджують, що Боддхисатви: Вайрочана й Амаатерасу (богиня сонця в синтоїстській міфології) є символічними джерелами всього сущого. Весь світ послідовники PL-кедан розглядають як мистецтво, а свою релігію вважають найкращим засобом реалізації людської духовної сутності. Вони намагаються досягти стану Будди за допомогою аскетичних випробувань (сходжень на гори і т. ін.). Секай-кюсей відокремилася від синкретичної синтоїстсько-буддистської секти Омото. Її організував **Окада Мокиті**, що виступив з проповіддю необхідності боротьби з хворобами й убогістю. У віровченні цього культу робиться акцент на необхідності поєднання людини з божественними істотами. Широко практикується лікування хвороб за допомогою рухів рук. На переконання адептів Сейте-но іе її засновнику **Танігуті Масахару** нібито неодноразово являвся Бог. У цій релігії наявні елементи синтоїзму, буддизму і християнства. Згідно віровченню Сейте-но іе, коли людина згрішить, її зв'язок з божеством спотворюється і вона починає хворіти. Коли ж людина повертається до своєї істинної суті і живе як боже дитя, вона звільнюється від гріхів і, відповідно, від хвороб.

Релігії «Каодай» і «Хаохао» поширені, переважно, у В'єтнамі. Віровчення Каодай містить елементи буддизму, конфуціанства, даосизму й християнства. Прихильники Каодай вірять в можливість безпосередньо-містичного спілкування людини з божественним світом. Для цього вони вдосконалюють ті буддійські практики, що дозволяють досягати стану містичного екстазу. Засновник Хаохао **Х'юїнь Фе Шо** розробив власну інтерпретацію буддизму тхеравади й оголосив себе реінкарнацією декількох відомих історичних осіб.

Найвідомішою в Україні із сучасних неоорієнталістських релігійних організацій є «*Міжнародне Товариство Свідомості Крішни*» (МТСК, також відоме як «Рух Харе Крішна» або релігія вайшнавів). Крішнаїти вважають своє віровчення і

культ органічним продовженням давнього ведичного вчення. Основна праця, в якій **А.Ч.Б.С.Прабгупада** (гуру, який переніс крішнаїзм на Захід) виклав віровчення вайшнавів, являє собою переклад «Бгагават-Ґіти» (з авторськими коментарями і доповненнями). Згідно цьому віровченню, єдиним абсолютним Богом є Крішна. У той же час МТСК прагне стати релігією об'єднання (уніфікації). Тому вайшнави включають у свій пантеон усіх богів та пророків традиційних релігій, які проголошуються аватарами Крішни. Великого значення надається вченню про подвійну (духовно-матеріальну) природу світу. Духовна складова (атман) є основою людини; тіло ж є лише матеріальною оболонкою духу, яку той постійно змінює. В матеріальному світі ці перевтілення відбуваються за законами карми і можуть тривати до нескінченності. Щоб звільнитися від матеріального світу, людина має розвинути в собі свідомість Крішни. Практика бхакті-йоги (йоги любові) становить основу культової і позакультової діяльності крішнаїтів.

Віровчення і культова практика більшості поширених на Заході неоорієнталістських гуруїстських релігійних громад містять як елементи давніх східних релігійних традицій, так й елементи західної філософії та християнства. **Шрі Ауробіндо** розробив *інтегральну систему йогічної філософії*, яка ґрунтується на синтезі європейської думки й адвайти-веданти. Якщо ціллю традиційних східних систем йоги є звільнення людини від нескінченних перероджень, то метою системи Ш.Ауробіндо проголошується піднесення людської свідомості на вищий рівень свого розвитку - супраментальний, що нібито дозволить реалізувати на Землі принципи Божественного порядку. Стверджується, що не існує онтологічної прірви між духовно-божественною сутністю світу (Брахманом) і Його зовнішнім проявом – матеріально-кармічним світом (майєю). Призначенням матеріального Всесвіту є реалізація свого духовного потенціалу через еволюцію Божественної Свідомості. Одним з найпоширеніших сучасних східних культів є «*Трансцендентальна медитація*» (ТМ), яку розробив індієць **Махаріши Махеш Йоги**. Методами ТМ оволодіти легше, ніж тими йогічними вправами, які практикують індуїсти-традиціоналісти. Махаріши обіцяв, що радикальне покращення світової цивілізації відбудеться після того, як понад 10% населення нашої планети приєднаються до його медитативної практики. Якщо ж всі люди почнуть разом медитувати, то спочатку знизиться злочинність, а потім встановиться мир у всьому світі. **Сат'ї Саї Баба** проповідував, що людина за своєю внутрішньою сутністю є чистою Божественною Любов'ю. Віровчення, яке проповідував цей гуру, відповідає індуїстським канонам школи адвайти-веданти. Практична діяльність С.С.Баби включала в себе поряд із релігійно-культовим аспектом й інші, наприклад, освітній, а також аспект соціального служіння (допомоги всім нужденним). Послідовники С.С.Баба вірять, що він був реінкарнацією Крішни, Будди та Ісуса Христа. Для підтвердження своєї божественності він постійно творив дива, наприклад, «матеріалізував» певні предмети. Але більшість дослідників вважають, що ці «матеріалізації» є лише майстерно виконаними фокусами. Адепти **Кумара Гхоша Шрі Чінмоя** також вірять, що він був аватаром Бога. Ш.Чінмой навчав «шляху серця», який має відкрити справжнє людське «Я», і допомогти швидкому духовному прогресу особистості. Господь розкриває Себе людині через взаємну любов. Бог перебуває в людині як її внутрішня духовна сутність. Осягнути Бога в собі можуть

допомогти медитація і творча діяльність (заняття літературою, музикою, живописом, спортом і т. ін.). Бхагван **Шрі Раджніш (Ошо)** допомагав вивести людську свідомість за звичні для неї межі, спрямувавши її до стану цілковитого спокою, який здавна слугував ідеалом для східних містиків. Ш.Раджніш рішуче заперечував цінність традиційних релігій, які вважав застарілими і неефективними, оскільки вони не орієнтують людину на отримання власного містичного досвіду і реалізації своєї божественної сутності. Проповідував, що прискорити досягнення духовної зрілості може регулярна практика розробленої ним системи динамічної медитації. Релігійний неокульт «Сахаджа йога» заснувала **Шривастала Нірмала Матаджи Деві**. Вона переконувала, що регулярна практика цієї системи не лише призводить до поліпшення фізичного стану людей, але й значно підвищує ступінь моральності їх буття. Сахаджа йога допомагає пробудити і правильно зосередити надприродну внутрішню духовну енергію людини - кундаліні. «Реалізована» людина осяюється Внутрішнім Світлом і з'єднується з космічною енергією. Окремої централізованої організаційної структури цей культ не має, оскільки його адепти наголошують на абсолютній відкритості практики Сахаджи йоги для прихильників будь-якої релігії.

У підрозділі 2.4. «Саєнтологічні неорелігійні напрямки» йде мова про специфіку псевдонаукових релігійних громад: «*Церкви Саєнтології*» (ЦС), «*Релігійної науки*» (ін. назва «*Наука Розуму*») та «*Християнської науки*».

Найпоширенішу в світі саєнтологічну релігію - ЦС заснував в середині минулого століття відомий на той час письменник-фантаст **Лафайєт Рон Хаббард**. Ще до створення ЦС він видав книги, в яких пропагував розроблену ним «діанетику» як науку і практичну систему, що дозволяє досягнути стану душевного здоров'я. Прихильники діанетики наголошують, що людям заважають нормально жити «енграми» (хворобливі наслідки від вражень попередніх років життя) і, відповідно, пропонують прийоми позбавлення від них. У тексті дисертації наголошується, що діагностичні та терапевтичні методи, які застосовують прихильники діанетики і саєнтології, не визнані представниками офіційних медичних установ. Віровчення саєнтології проголошує існування тетанів (носіїв духовно-життєвої енергії, які володіють надприродними можливостями) і Верховної Істоти. В ЦС наявні штатні та позаштатні («добровільні») священники, а також розроблена культова практика (містить в собі ритуали хрещення, вінчання, заупокійної служби та ін.). Але, переважно, адепти ЦС надають різноманітні платні послуги (насамперед «асисти» та «одитинги», за допомогою яких нібито одночасно покращується психічний стан людини і встановлюється зв'язок з Верховною Істотою). ЦС впроваджує також методи досягнення людиною станів «кліра» (повного очищення від енграм) та «оперуючого тетана» (повної духовної свободи).

Християнська наука виникла в США з ініціативи **Едді Мері Бейкер**, котра вважала, що духовно-тілесне зцілення за допомогою молитовної практики досягається швидше, ніж за допомогою традиційних ліків, і, відповідно, має більш тривалий ефект. Основи свого вчення Е.М.Бейкер виклала в книгах: «Наука і здоров'я» та «Ключ до Писання». Адепти цієї церкви вірять, що Е.М.Бейкер є пророчицею й навіть наступницею Ісуса Христа. Іншу відому в світі релігійно-сциєнтистську громаду - «Церкву Релігійної науки» започаткував американський

лікар-психотерапевт **Ернст Шартлефф Холмс**. Ця людина заснувала також «Інститут Релігійної Науки» і «Школу філософії». Основні положення свого вчення Е.Ш.Холмс виклав в творах: «Творчий розум й успіх» та «Наука і розум», в яких проголосив, що йому вдалося розробити ефективні методи управління людським життям. Головна ідея полягає в тому, що неприємності і незгоди продукуються негативним мисленням (негативним ставленням до проблем). Відтак, свідомо змінюючи орієнтири свого мислення, людина може набути здатність піднятися до рівня Бога. Наводиться приклад Христа, який спочатку був такою самою людиною, як усі інші, але, розвинувши у собі духовну сутність, став Богом. Бог-Отець для Е.Ш.Холмса є безособовим початком світу, а Святий Дух виступає як жіночий аспект Божественної Трійці.

У підрозділі 2.5. «Синтетичні релігії» розглядаються віровчення, організаційна структура і культова практика «*Церкви Уніфікації*» (ЦУ, інші назви: «Рух Уніфікації», муніти, «Асоціація Святого Духа за Об'єднання Світового Християнства» (АСД-ОСХ)) та «*Віри Бахаї*» (ВБ, бахаї), оскільки ці дві громади є найпоширенішими у сучасну епоху представниками даного різновиду релігійного нетрадиціоналізму.

ЦУ заснована **Сон Мйон Муном**. Для членів своєї церкви С.М.Мун є Месією. Джерелом віровчення ЦУ є нове одкровення, яке нібито отримав «преподобний» С.М.Мун особисто від Ісуса Христа. Основи цього віровчення викладені у «Божественному Принципі». Муніти вірять в єдиного Бога, який поступово відкривав Себе в багатьох релігіях світу. Відповідно, ЦУ формально не відкидає жодну релігію, вважаючи кожна з них певним приготуванням до приходу «істинних батьків людства» (С.М.Муна та його дружини). Єдиним формальним обрядом в ЦУ є так зване «благословення», що складається з двох частин: «церемонії святого вина» і «священного одруження», за допомогою яких нібито відбувається перехід людини до нового життя через очищення від первородного гріха й одночасний вступ у «благословенний» шлюб. Життя більшості мунітів є суворим. Їм наказують обмежити контакти зі своїми батьками, родиною і друзями, якщо ті не співчують ідеям мунізму. Адептів мунізму закликають жертвувати на користь ЦУ гроші і майно. Організаційна структура мунізму побудована на засадах чіткої ієрархії, яку очолює особисто С.М.Мун. «Рух Уніфікації» складається з тисяч релігійних, економічних, суспільно-політичних, культурно-освітніх, інформаційно-медійних, спортивних та ін. організацій і союзів.

Бахаїзм заснував персидський купець **Мірза Хусейн Алі-і-Нурі**, який більш відомий під своїм сакральним іменем **Баха-Улла**. Його послідовники вірять, що він є пророком і прийшов, щоб встановити на землі обіцяне Царство Боже. Будучи релігією синкретичного типу, бахаїзм увібрав в себе елементи віровчень багатьох релігій. В бахаїзмі пророками визнані Крішна, Авраам, Заратуштра, Мойсей, Будда, Ісус, Мухаммад, Баб (засновник бабизму) і Баха-Улла. Проголошується, що метою пророків є підготовка суспільної свідомості до об'єднання рас в єдине людство заради будівництва світової цивілізації. Бахаї закликають встановити Світову федерацію держав, яка гарантуватиме дотримання принципів загальної безпеки і міжнародної справедливості. Адепти бахаїзму прагнуть досягнути: гармонії між вірою і науковим знанням; повного рівноправ'я чоловіків і жінок; усунення крайніх

проявів бідності і багатства; наслідування кожною людиною високих моральних принципів і т. ін. Бахаї не мають спеціальних служителів культу. Культурна практика включає молитви, медитації й читання уривків Священних Писань (творів Баха-Улли, Біблії, Корану і Бгагават-Гіти).

У підрозділі 2.6. «Неоязичницькі організації» розглянуто закордонні варіанти сучасних язичницьких релігій (на прикладах *інгліїзму*, *Асатру* та *Вікки*), оскільки специфіку українського рідновір'я розглянуто в п'ятому розділі дисертації. Зазначено, що, починаючи з середини ХХ ст., робиться багато спроб відродження і реконструкції давнього язичництва. Проте сучасні його різновиди мають інший вигляд, ніж ті, що існували в дохристиянські часи.

У державах СНД набув найбільшого поширення той варіант неоязичництва, який засновано на дохристиянських слов'янських віруваннях, - рідновір'я. Прикладом російського рідновір'я є інгліїзм, розроблений на початку 90-тих рр. ХХ ст. **Олександром Юрійовичем Хиневичем** (зараз називає себе Патером Дієм Коловратом), відомим свого часу екстрасенсом та контактором з НЛО. Він проголосив, що Жерці-охоронці (відуни, з якими йому нібито вдалося встановити контакт) порахували, що Ніч Сварога (період негативного впливу різних космічних енергій) закінчилася у 1996 р. Відуни нібито передали йому знання, які охороняли багато тисяч років. У написаних О.Ю.Хиневичем «Слов'янсько-арійських Ведах» розповідається про діяння богів, які персоніфікують початкові інформаційно-природні структури (закони всесвіту). Культурна практика інгліїзму являє собою магичні обряди та поклоніння богам, чії імена запозичені із давніх язичницьких традицій (слов'янської, індуїстської, скандинавської та ін.).

Один з найвідоміших у світі неоязичницьких рухів - Асатру - засновано на дохристиянській релігії і міфології скандинавів. Інша назва цього руху - одинисти, оскільки верховним богом пантеону Асатру є Один. Згідно віровченню Асатру, люди наділені духовно-божественною сутністю, яка здатна взаємодіяти з матеріальним світом й проявляється через поєднання людини з природою. Такого поєднання можна досягти через шанування й прославлення богів і богинь, які є родичами людей. Адепти Асатру заперечують іудео-християнське вчення про первородний гріх і, відповідно, відкидають необхідність спасіння. Вони не визнають жодних священних книг, а їх культурна практика є магією рун (літер скандинавського алфавіту), які нібито символічно представляють духовні сили всесвіту.

Найбільш поширеною в західному світі неоязичницькою релігією є Вікка, яка стала популярною завдяки **Джеральду Гарднеру**. Він стверджував, що учення Вікки засноване на стародавньому чаклунстві, яке таємно існувало протягом багатьох століть. У цій релігії не існує централізованої організації і загальноприйнятих догматів. Відповідно, вірування і культурна практика окремих груп віккан істотно відрізняються одна від одної. Більшість адептів вікканства з пошаною ставиться до написаної Д.Гарднером «Завіту Богині». Найбільш поширені серед вікканців культу Рогатого Бога і Триединої Богині, які вважаються основою духовної сутності природи. Вікканці вірять, що боги і духи природи можуть проявляти себе в особових формах через тіла жерців, під час магичних ритуалів. Магія застосовується для лікування, для привернення любові й багатства, для звільнення від негативних впливів і т. ін.

У підрозділі 2.7. мова йде про «Теософію, окультизм, Агні-йогу, рух «Нью Ейдж» та інші езотерично-неомістичні рухи. Перше товариство теософів заснували в Нью-Йорку **Олена Петрівна Блаватська** разом з **Генрі Стілом Олкоттом** та **Вільямом Джаджем**. Вони запевняли, що відроджують давню окультно-містичну традицію, яка передавалася від одних поколінь «посвячених» до інших. О.П.Блаватська синтезувала у цілісну теорію містико-магічні (герметично-гностичні, каббалістичні та ін.) знання Парацельса, Я.Бьоме, Е.Сведенборга та інших західних мислителів з релігійними знаннями Стародавнього Єгипту, Індії, Тибету і т. ін. Важливу роль у становленні теософії зіграли особистий містичний досвід О.П.Блаватської (вона запевняла, що духовно спілкується з «махатмами») та її магічна практика. Теософи наголошують, що вона володіла видатними екстрасенсорними здібностями. Після смерті О.П.Блаватської традицію теософії розвинули її послідовники, серед яких одними з найвідоміших є подружжя **Реріхів (Микола Костянтинович та Олена Іванівна)**. Реріхи створили вчення, що отримало назву «Жива Етика» (або «Агні Йога» від санскр. «вогняна йога»). Вони написали серію містичних книг, де систематично виклали своє вчення. Засновники Живої Етики проповідували необхідність дієвої любові до Бога і людини. Їх вчення є пантеїстичним. Наголошується, що головним проявом Бога на Землі є людина. Жива Етика закликає відмовитися від згубних звичок і розкошів та працювати заради перемоги Нового світу (Світла) над Старим (Темрявою).

Рух «Нью Ейдж» («Нове Століття» або «Нова Ера») виник приблизно на початку 70-х рр. ХХ ст. Середовищем, в якому відбулася його кристалізація, стала молодіжна контркультура, представники якої експериментували з «розширенням» свідомості (переважно за допомогою психоделічних наркотиків) та бунтували проти моральних норм буржуазно-споживацького суспільства. Рух Нью Ейдж не створив єдиної організації і є аморфною сукупністю різних груп, адепти яких поділяють спільні ідеї (вірять в існування реінкарнації та в можливість духовно-екстатичного злиття людини з божеством, прагнуть нівелювати відмінності між релігіями і т. ін.), захоплюються окультизмом, практикують магію і використовують різноманітні техніки досягнення змінених станів свідомості. Саме ці техніки є найважливішим елементом практики ньюейджерів. Вони вірять, що, коли людина перебуває в змінених станах свідомості, у неї відбувається пробудження прихованих психічних сил, що, у свою чергу, дозволяє вийти на контакт з «духами ієрархії». Людей, які нібито встановили особисті відносини з духами і слугують каналами для передачі повідомлень з надприродного світу, ньюейджери сприймають як «пророків». Адепти Нью Ейдж вірять у швидкий прихід нового «Спасителя», який виведе сучасну цивілізацію зі стану глобальної кризи і заснує Нову Еру. Тоді політика, економіка, наука, релігія, філософія, мистецтво, медицина й усі інші сфери діяльності зіллються в єдине ціле. Нью Ейдж є ідеологічно-духовною основою руху на захист навколишнього середовища (руху «зелених»). Створена ньюейдерами «глибинна екологія» (вчення про містичну єдність усіх живих істот) розглядається ними як глобальна стратегія виживання людства.

У підрозділі 2.8. «Специфіка віровчення й культу в сучасному сатанізмі» зазначено, що цей напрям релігійного нетрадиціоналізму позиціонує себе як релігію, засновану на принципах протилежних християнству. Ідейним натхненником

сучасних сатанітів став один з найвідоміших окультистів й автор ряду «магічних» книг **Алістер Кроулі**, який також розробив більшість сатанинських обрядів. Початок масовому руху сатанітів поклала «Церква сатани», яку заснував в США **Ентоні Шандор Ла-Вей**. Він же є автором «Біблії сатани» (або «Чорної Біблії»). Сатаніти пропагують цінності егоїзму (себелюбства) і гедонізму, водночас заперечуючи віру християн. Диявол християнства стає богом сатанітів, християнські чесноти розглядаються як пороки, а пороки пропагуються як чесноти. Життя розуміється як боротьба між силами світла і пільми. Сатаніти борються на стороні пільми, віруючи, що зло здобуде остаточну перемогу. Основу культу сатанітів складають обряди принесення в жертву живих істот. «Чорна меса» (найвідоміший сатанинський ритуал) є пародією на католицьку літургію. Організаційно спектр тих, хто вшановують темні сили, є строкатим. Переважно це малочисельні громади («чорні сатаніти», таємні окультні організації і т. ін.), які практикують поклоніння дияволу (або демонам). Багато чаклунів, відьом і шаманів, практикуючи «чорну магію», не утворюють власних організацій.

У третьому розділі «Релігійна діяльність неокультових рухів як форма маніфестації їх соціальної активності» досліджено основні різновиди позакультової діяльності adeptів неорелігійних громад (місіонерство, благодійність, пропаганду релігійних поглядів через ЗМІ, релігійну освіту, виховання молоді і т. ін.), яка спрямована на практичну реалізацію їх релігійних переконань.

У підрозділі 3.1. «Суспільно-релігійний аспект харизматичного лідерства» зазначено, що значна частина НРО є нечисленними групами культистсько-сектантського типу, які об'єднуються навколо власних керівників. Вказано, що харизма має декілька структурних компонентів: психологічний, комунікативний, іміджевий та містичний. Найважливішою частиною харизми є її містична складова. Харизматичні лідери вшановуються своїми adeptами як «пророки», «Живі Боги» (аватари) і т. ін. Вони виступають в неорелігійних громадах як абсолютний ідеал досконалості, досягнення якого прагнуть їх adeptи. Шануванню (аж до обожнення) харизматичних лідерів сприяє організації навколо них специфічних релігійних комун, в яких відбувається ізоляція adeptів від зовнішніх соціальних зв'язків. Релігійні харизматики часто протестують проти різних видів несправедливості (економічної, соціальної і т. ін.) і прагнуть змінити існуючу ситуацію, виконуючи, тим самим, революційну функцію. Члени неокультів йдуть за своїми лідерами, оскільки справжні харизматики надають їм можливість відчувати себе щасливими.

У підрозділі 3.2. «Місіонерсько-пропагандистська позакультова діяльність нових релігійних громад» звернено увагу на дві відмітні риси місіонерства неорелігій. По-перше, ним, на відміну від традиційних релігій, зобов'язані займатися не лише спеціально підготовлені фахівці, але й практично всі послідовники цих рухів. По-друге, забезпечення зростання чисельності НРО відбувається майже виключно шляхом залучення до них нових членів, більшість з яких вже сповідує якусь іншу релігію. Далі неофіти підключаються до спільної культової і позакультової практики. Кожна НРО має свої специфічні системи залучення у віру. Але всі вони розповсюджують рекламні буклети, безкоштовну літературу та застосовують індивідуально-психологічний підхід до кожного потенційного adeptа своєї віри. З ціллю розширення зони впливу, неорелігійні

громади широко використовують засоби масової інформації (ЗМІ) і нові комунікаційні технології (насамперед Інтернет). Для приваблення нових членів адепти НРО використовують прагматичні мотиви. Проголошується, що неокульту надають своїм членам суттєву моральну й матеріальну підтримку. Лідери неокультів обіцяють покращити здоров'я новачків, якщо ті оволодіють розробленими ними унікальними фізичними і духовно-психологічними практиками. Важливим елементом місіонерської стратегії більшості НРО є виділення цільових соціальних груп і методична робота з ними. Об'єктом їх найактивнішого місіонерства стають молоді люди. Місіонерська активність адептів неорелігій спрямована переважно на соціально адаптованих членів суспільства, які мають достатньо високий матеріальний рівень. Крім того, неокульту розширюють свій вплив і завдяки роботі з групами соціального ризику: неповними сім'ями; алкоголіками і наркоманами; безпритульними і жебраками; ув'язненими і т. ін. Ця активність переважно орієнтована на покращення їх іміджу в суспільстві. З цією ж ціллю лідери неорелігійних утворень декларують свою підтримку важливим позитивним цінностям: колективізму, здоровому способу життя і святості сім'ї.

У підрозділі 3.3. «Добродійна позакультова діяльність неорелігійних рухів» зазначено, що добродійство найчастіше здійснюється не безпосередньо адептами неокультових громад, а членами утворених лідерами НРО добродійних організацій. В тексті дисертації благодійництво розглянуто на прикладі крішнаїтів, мормонів та сайєнтологів. Встановлено, що основними напрямками добродійності НРО є опіка будинків для людей похилого віку і дитячих шкіл-інтернатів; організація добродійних їдалень; безкоштовна роздача нужденним одягу; а також надання психологічної та матеріальної допомоги жертвам війни і стихійних лих. Крім того, НРО впроваджують медичні програми, що надають допомогу хворим (наприклад, наркоманам та алкоголікам) як в межах світських медичних установ, так і в спеціальних центрах, які перебувають під опікою цих громад. Важливим напрямом їх благодійності є реабілітаційна робота із людьми, що знаходяться в місцях позбавлення волі. Спостереження за різноманітними добродійними акціями адептів неокультів дозволяє зробити висновок, що вони переважно спрямовані на формування їх позитивного іміджу в суспільній свідомості і, крім того, на встановлення партнерських контактів з представниками державних установ та інших громадських структур. На жаль, добродійність часто використовується адептами неорелігій лише як прикриття для виконання їх місіонерських завдань, що створює джерело конфліктів між ними і прихильниками традиційних конфесій.

Розділ четвертий «Психологічний аспект участі в нетрадиційних релігійних громадах» присвячено аналізу соціально-психологічних трансформацій, яких зазнають адепти неокультів. Голови нетрадиційних релігійних рухів часто застосовують психологічний тиск на своїх послідовників, використовують маніпулятивні методи контролю за їх свідомістю та поведінкою, обмежують їх контакти з позакультовим соціальним середовищем і т. ін. З іншого боку, зазначено, що переконливих доказів існування специфічно-культових психологічних методів і практик («промивання мозків» і т. ін.) критики неорелігій навести не змогли.

У підрозділі 4.1. «Основні суб'єктивні причини вступу до неорелігійних організацій» наголошується, що навіть в найрозвиненіших країнах світу багато

людей відчувають аксіологічну спустошеність, втрачають чіткі орієнтири особистісно-духовного розвитку, скаржаться на втрату сенсу життя й відчуття екзистенційної порожнечі. Це штовхає їх на пошуки такого світогляду й типу духовності, який зміг би повернути їм відчуття осмисленості буття. Важливим мотивом особистісних духовних пошуків стає потреба відійти від утилітарного раціоналізму і домінування споживацьких цінностей. Важливу роль у залученні до неокультів відіграють вікові кризи, а також перебування людини в умовах стресових життєвих ситуацій (наприклад, викликаних смертю чи хворобою близьких, розлученням, втратою роботи і т. ін.). Прихід людей в НРО часто зумовлюється їх незадоволеністю своїм місцем у суспільстві і прагненням брати більш активну участь в соціально-корисній діяльності. В цьому аспекті, діяльність adeptів неокультів може інтерпретуватися як альтернативна форма їх соціалізації. Багатьох індивідів в неорелігійних групах тримає можливість засвоїти ефективні практики досягнення змінених станів свідомості. Ці трансово-медитативні психологічні ефекти adeptами неокультів суб'єктивно сприймаються як отримання ними особистісних містичних переживань причетності до надприродного. Слід також враховувати схильність багатьох індивідів підпорядковуватися авторитету.

У підрозділі 4.2. «Контроль свідомості і маніпуляція як механізми соціально-психологічного впливу лідерів нових релігійних громад на рядових adeptів культів» звернено увагу на причини, які зумовлюють необхідність використання в неокультях різноманітних психологічних методик, а також проаналізовано їх специфіку. Рівень критики нетрадиційних релігійних рухів з боку суспільної більшості, як правило, є достатньо високим, а кількість віруючих є, переважно, невеликою. Відповідно, втрата навіть декількох індивідів для них є украй небажаною. Щоб зменшити плинність «кадрів» в неокультях, лідери цих громад вимушені брати під жорсткий контроль поведінку кожного окремого свого adeptа. Для утримання новачків в НРО, «старожили» створюють їм атмосферу радості і безумовного прийняття («бомбардування любов'ю»). Потрапивши в неорелігійну громаду, індивіди прагнуть швидше зблизитися з іншими її adeptами і стати «своїми» в цій організації. Для цього вони намагаються якомога швидше засвоїти культову систему цінностей і норми поведінки. Для багатьох неорелігійних груп характерні надзвичайно потужний груповий тиск та маніпулювання базисними людськими потребами (регламентується сон, харчування, сексуальна поведінка і т. ін.). Чим меншою чисельно є громада, тим тіснішою стає внутрішньогрупова взаємодія і, відповідно, груповий тиск. Цей тиск здатний швидко сформувати в індивідів звичку підкорятися груповим нормам та правилам. На думку фахівців в сфері соціальної психології (К.Джимбалво, Ф.Зімбардо, Р.Чалдіні та ін.), найбільш ефективним методом впливу на свідомість adeptів НРО і формування культової особистості є психологічна маніпуляція. Вчені виділили фактори, наявність яких свідчить про застосування методів маніпулятивної взаємодії в тій чи іншій НРО: різке скорочення міри свободи рядових членів групи; наявність групового психологічного тиску на індивідуальність; зазіхання керівників групи на зверхність; обман як звичну норму взаємин між членами групи; існування санкціонованої керівництвом економічної експлуатації.

У підрозділі 4.3. «Суб'єктивні наслідки участі в нетрадиційних релігійних організаціях та методи соціально-психологічної реабілітації колишніх членів цих громад» розглянуто дослідження психологів, проведених в середовищі діючих і колишніх сектантів та/або adeptів неокультів. Результати цих досліджень доводять існування у цих людей ряду спільних специфічних рис особистісної структури, а також наявність в їхній поведінці й світосприйнятті сталих психоемоційних порушень. Згідно І.О.Чесноковій, основними особистісно-психологічними якостями більшості колишніх сектантів є такі риси, як лагідність, замкнутість, схильність до душевних потрясінь, нерозвиненість критичного мислення, пасивність, поступливість тощо. Ці якості у своїй сукупності роблять сектантів беззахисними від маніпулятивних впливів з боку інших людей, збільшуючи ступінь піддатливості сугестії. Крім того, у багатьох колишніх членів культів сформований психічний комплекс «засвоєної немічності». Їм властиве невміння чітко планувати й контролювати здійснювану ними діяльність, що, відповідно, стає істотною перешкодою комфортному й повноцінному існуванню в суспільстві. Сприйняття зовнішньої інформації відбувається в основному через призму засвоєних під час перебування в релігійній громаді вірувань і переконань. Деструктивність використання керівниками НРО маніпулятивних механізмів впливу на особистість своїх послідовників проявляється, наприклад, у формуванні у рядових adeptів культів поведінкових шаблонів, коли зникає гнучкість при виборі способів дій, а також відбувається зниження здатності індивідів помічати особливості ситуацій і знаходити ефективні рішення в новій обстановці. Ці негативні наслідки є стійкими і навіть після виходу людини з неорелігійних груп їй повноцінна соціальна реабілітація займає багато часу, а багато індивідів потребують допомоги психологів.

У підрозділі 4.4. «Боротьба з нетрадиційними релігійними культурами в країнах Заходу» зазначено, що оприлюднення в 70-ті рр. ХХ ст. досліджень Ф.Зімбардо, Р.Чалдіні та інших соціальних психологів, які переконливо доводили існування негативного впливу лідерів неокультових громад на свідомість їх adeptів, погіршило ставлення громадськості до цих груп. Негативний суспільний резонанс викликали повідомлення про порушення закону adeptами декількох екстремістських НРО. Злочини adeptів радикальних неокультових груп створили передумову для формування негативного іміджу всіх без винятку неорелігій. В країнах Заходу діють антикультові організації: CAN («Мережа повідомлень про культу»), AFF - («Американський сімейний фонд»), FAIR («Родинні дії, інформування, порятунок»), IN FORM («Інформаційна мережа з релігійних рухів) та ін. Ці установи розповсюджують в ЗМІ негативну інформацію про НРО; допомагають батькам і родичам знайти своїх близьких, які потрапили в ці групи, та, відповідно, повернути їх в сім'ю; ініціюють судові позови до них і т. ін. У 80-90-ті рр. ХХ ст. діяльність НРО в багатьох країнах Заходу була законодавчо обмежена. Але на початку ХХІ ст. громадська думка в країнах Заходу щодо неокультів поступово покращується. Більшість законодавчих обмежень діяльності неокультів поступово знімається, оскільки практика довела, що значної загрози для суспільства вони не становлять.

Розділ п'ятий «Діяльність нових і нетрадиційних релігійних організацій в Україні» присвячено аналізу вітчизняної специфіки явища релігійного нетрадиціоналізму.

У підрозділі 5.1. «Становлення релігійної свободи на українських землях» наголошується, що правова держава має надавати юридичні гарантії безпеки релігійної діяльності. Це право реалізується незалежно від конфесійної приналежності тієї чи іншої особи або релігійної громади, ступеня її традиційності для певної території і т. ін. На сьогоднішній день в Україні діє законодавство, яке гарантує нашим громадянам свободу совісті і релігійних переконань, а також свободу релігійної діяльності. Проте так було не завжди. Після входження більшості українських земель до складу Російської імперії, на цих територіях влада ігнорувала принципи релігійної толерантності і свободи віросповідання. Але в несприятливих політичних умовах українці боролися за становлення релігійної свободи. Зокрема, ідеї релігійної свободи популяризували члени Кирило-Мефодіївського товариства (П.О.Куліш, Т.Г.Шевченко та ін.) та діячі об'єднання «Громада», лідером якого був М.П.Драгоманов. Лютнева революція 1917 р. ліквідувала більшість раніше ухвалених в Росії релігійних обмежень. Але нові закони діяли недовго. Після перемоги жовтневої революції, більшовики прагнули на практиці реалізувати проект «державного атеїзму». З середини 20-х і до другої половини 80-тих рр. минулого століття мали місце різні форми адміністративного тиску на релігійні організації. Лише ухвалення в квітні 1991 р. Закону «Про свободу совісті і релігійні організації» гарантувало право громадян на самостійне визначення свого ставлення до релігії, усунувши численні обмеження, які перешкоджали практичному здійсненню свободи совісті. Інтенсивний процес релігійно-духовного відродження триває після набуття Україною політичної незалежності. Принцип свободи совісті закріплений у Конституції нашої держави. Система державно-церковних відносин, що склалася в Україні, є однією з найбільш ліберальних в світі. В законодавстві нашої держави відсутній поділ релігій на офіційні (традиційні, культуруотворюючі) та, відповідно, на неофіційні. Наріжним каменем української політики є розуміння того, що наша держава має будуватися на принципах становлення політичної нації, а не на етнічно-конфесійній основі, що виключає прояви будь-якої релігійної нетерпимості.

У підрозділі 5.2. «Розвиток «вітчизняної сан'яси» в другій половині ХХ-го та на початку ХХІ-го століть» відзначено, що в республіках СРСР активне розповсюдження нетрадиційних вірувань почалося в 60-ті рр. ХХ ст. (проте в інших формах і в менших масштабах, ніж в країнах Заходу). Сан'яси́нами в індуїстській релігійній традиції називають людей, які для духовного розвитку відмовляються від принад світського життя. В.Є.Лебедько пропонує називати сан'яси́нами й вітчизняних неомістиків. Розглянуто шлях розвитку вітчизняної нетрадиційної релігійності в пізньорадянську і пострадянську добу та виділені його етапи. Значну увагу в дисертації присвячено розгляду специфіки українського рідновір'я. Розглянуто історію його походження, віровчення, культову практику та організаційні форми. Зазначено, що в 70-80-ті рр. ХХ ст. в СРСР проводилися секретні наукові дослідження явищ парапсихології, біоенергетики, екстрасенсорики і т. ін. Деякі з цих досліджень після розпаду СРСР стали широко відомими. Це, зокрема, роботи вчених під керівництвом І.В.Смирнова, яким вдалося розробити прийоми виявлення несвідомих структур людської психіки і суттєво вдосконалити методи управління цими структурами. Таким чином, було доведено, що біоенергетика та екстрасенсорика мають практичне значення для сучасної науки.

У підрозділі 5.3. «Специфіка вітчизняного антикультового руху» наголошується, що діяльність НРО не може бути байдужою для нашого соціуму, оскільки розгортається одночасно у декількох сферах: культурно-інформаційній, соціально-економічній, правовій та ін. На початку становлення незалежності нашої держави її адміністративний апарат майже самоусунувся від контролю за місіонерською та іншими формами діяльності релігійних громад. В 90-ті рр. представникам НРО практично безперешкодно дозволялося проведення будь-яких заходів та їх висвітлення в ЗМІ. Масовими тиражами видавалась релігійно-містична література. Але стрімке поширення нових і нетрадиційних релігій викликало соціальну стурбованість і неприйняття серед багатьох наших співвітчизників. Важливою суспільною проблемою, що супроводжує діяльність НРО, є їх місіонерська конкуренція з традиційними церквами. На відміну від ситуації, що склалась в більшості пострадянських країн (Росії, Білорусі, Азербайджані та ін.), в Україні антикультові сили (зокрема, такі мережеві організації як «Порятунок», «Діалог-центр» та ін.) не змогли консолідуватися і добитися прийняття законів, які б обмежували діяльність НРО. В нашій країні представники органів державного управління, правоохоронці і працівники медичних закладів (зокрема, психіатри) майже не втручаються в діяльність адептів неокультів. Антикультистська активність проявляється насамперед в інформаційній сфері. В газетах, на сайтах в Інтернеті і т. ін. регулярно публікуються різноманітні антисектантські «жахалки». Наголошується, що і прокультова, й антикультова діяльність, мають право на існування в нашій країні, оскільки підтримують соціальний баланс.

У підрозділі 5.4. «Поширення неорелігій в сучасній Україні як складова частина процесу духовного відродження» зазначено, що успіху нетрадиційних культів в нашій країні сприяли новизна й оригінальність їхніх віровчень. Привабливою рисою багатьох НРО, навпаки, є їхня спрямованість до міжрелігійного синтезу й установка на універсалізацію. Динамічний характер збільшення неорелігійності можна пояснити тим, що Україна знаходиться в полі активного впливу зарубіжних місій і центрів, які не визнають понять канонічної території і займаються активним прозелітизмом. Наша держава практично не чинить перешкод місіонерській діяльності представників різних релігійних громад. Як правило, лідери нових конфесійних утворень пропагують цінності колективізму, закликають вести здоровий спосіб життя, твердять про святість родини і шлюбу, пропонують нові можливості для самовдосконалення (йогічні оздоровчі практики; ефективні психологічні тренінги; різноманітні методи навчання іноземним мовам і т. ін.), відкривають заманливі перспективи отримання особистого безсмертя та райського потойбічного існування і т. ін. Прихід багатьох українців в НРО був викликаний їх прагненням сховатися від самотності й активно брати участь в соціально корисній діяльності. В підрозділі наводиться статистика, яка свідчить про високі темпи зростання нетрадиційної релігійності в Україні протягом 90-х рр. ХХ ст., і про суттєве уповільнення цих темпів на початку ХХІ ст. Нині в нашій країні швидко зростає лише чисельність неохристиян і Свідків Єгови. Специфічною особливістю розповсюдження НРО в Україні є їхня менш щільна локалізація в західних областях, ніж в центральному, в південному і східному регіонах країни. Це можна пояснити тим, що на Заході нашої країни радянська атеїстична ідеологія менший час, ніж в

інших регіонах. Звернення раніше невіруючих осіб до нетрадиційних релігій і віроповчального еклектизму є менш хворобливим, ніж перехід віруючого з традиційної конфесії в нетрадиційну. В нашій країні часто висловлюються негативні думки щодо поширення нетрадиційної релігійності. Зокрема, наголошується на можливих екстремістських проявах з боку adeptів НРО. Проте спостереження за розвитком цих релігійних громад доводять, що за незначним винятком (наприклад, прихильників «Білого Братства») представники неорелігійних утворень мирно співіснують із зовнішнім щодо них суспільним середовищем, утримуючись від проявів екстремізму. Практика показує, що пильної уваги з боку офіційних органів потребує не діяльність НРО, а кримінальні дії окремих осіб, які з ними пов'язані. Відповідно, на сьогоднішній день не існує потреби у втручанні державних органів в діяльність нових релігійних громад і, тим більше, впровадження суворих обмежень і заборон. Водночас, існує необхідність в моніторингу шляхів розвитку НРО, а також в їхньому дослідженні з боку спеціалістів релігієзнавців.

У підрозділі 5.5. «Перспективи розвитку нетрадиційних релігій в Україні і в світі» зроблено прогноз щодо майбутнього розвитку цього різновиду релігій. Інтенсивність процесу поширення неорелігійних рухів і громад в різних регіонах нашої країни, головним чином, визначатиметься їх соціокультурною специфікою. У західному регіоні, де панує традиційна релігійність, й надалі масштаби поширення неорелігій будуть незначними. У південному, східному і центральному регіонах активне поширення НРО буде тривати ще декілька десятиліть з тенденцією до поступового затухання. Єдиний виняток можуть становити громади неохристиян, поширення яких має ще досить значний потенціал для зростання. Існують два найбільш імовірні сценарії подальшого розвитку неорелігій в Україні. Згідно першому сценарію, швидкість їхнього поширення в умовах соціальної та економічної стабілізації поступово зменшуватиметься і, нарешті, цей процес зовсім зупиниться. Згідно другому сценарію, в умовах можливого загострення соціально-економічної кризи в нашій країні слід очікувати наступну хвилю досить динамічного поширення неорелігій. Застосування методів історичної аналогії та екстраполяції існуючих тенденцій розвитку, дало змогу зробити припущення щодо можливих у майбутньому релігійних трансформацій. Зазначено, що лише основи спільних духовно-світоглядних цінностей можна побудувати єдину привабливу для всіх людей цивілізацію. Відповідно, сили, які вийдуть переможцем з глобального міжцивілізаційного протистояння, і захоплять світове лідерство, будуть зацікавлені у впровадженні єдиної ідеології, світоглядним підґрунтям якої може бути спільна для більшості людства релігія. Єдність людства буде забезпечуватися наявністю спільних духовно-практичних інтересів: оволодіння з допомогою науки процесами у природі; кооперація різних країн і народів для спільного освоєння й колонізації просторів Всесвіту; вдосконалення фізичної природи людини і т. ін. Коли морально досконале людство зможе гармонійно поєднати науково-технічні досягнення та дбайливе ставлення до оточуючого середовища, настане справжня гармонія в бутті.

ВИСНОВКИ

1. Позначати нетрадиційні релігійні організації поняттями «секта» і «культ» («неокульт») слід обережно, оскільки вони містять декілька додаткових смислових відтінків. Зокрема, поняття «секта» містить негативну оцінку і часто використовується теологами для позначення своїх конфесійних конкурентів, а поняття «культ» широко застосовується для позначення обрядової сторони релігійної діяльності. Крім того, не всі нетрадиційні для певних держав та етносів релігійні угруповання є новими і, відповідно, «неокультами». Організаційні відгалуження давніх релігій (індуїзму, буддизму та ін.), поширюючись в нові регіони, певний час сприймаються населенням цих регіонів як нетрадиційні. Поняття: «неокульт» і «секта» не слід ототожнювати, оскільки вони позначають різні форми організації релігійного життя. Лідери релігійних неокультурів декларують свою спроможність пробуджувати у своїх послідовників надприродні можливості. Відповідно, адепти неокультурів прагнуть досягти в цих організаціях високого ступеня духовного зростання. В сектах поширені уявлення про високий сакральний рівень всіх членів цих об'єднань, що зумовлене суворими ритуалами посвячення і дотриманням численних заборон. За кількістю адептів більшість сект значно поступається неокультам. Якщо секти, переважно, виникають внаслідок відділення від початкової церковної традиції й організації, то більшість неокультурів виникли й організаційно оформилися в середовищі позаконфесійних богошукачів.

2. Серед суспільних причин виникнення й стрімкого розвитку нових і нетрадиційних релігій як основні визначено наступні: по-перше, традиційні релігії не завжди встигають адекватно реагувати на виклики з боку наукового пізнання, займаючи оборонну (а часто й реакційну) позицію щодо політико-економічних та науково-технічних перетворень, що зменшує їх авторитет, насамперед, серед молоді та інтелігенції; по-друге, традиційна (насамперед християнська) культура, починаючи з ХІХ ст. переживає кризу, що знайшла свій прояв, зокрема, у посиленні процесів секуляризації, зростанні популярності альтернативних християнству світоглядно-релігійних систем, у занепаді традиційної християнської моралі і т. ін.

3. Стрімке розповсюдження НРО стало можливим завдяки поширенню релігійного плюралізму і пієтизму. Внаслідок популяризації в країнах Заходу східних філософсько-релігійних вчень, віра в божественність Христа часто перетворювалась на віру в існування безособової божественної сили. Популярною стає ідея, що у кожній окремо узятій релігії міститься не вся повнота істини, а лише її частина, що, у свою чергу, сприяло розвитку екуменізму та синкретичних культів. У віровченні більшості неорелігій переосмислюються різні елементи, узяті з декількох традиційних релігійно-духовних вчень. Беруться до уваги лише ті моменти, які здаються їх засновникам істинними саме нині, а потім ці частини еkleктично з'єднуються в одне ціле, «збагачуючись» містичним досвідом нових пророків. Слід враховувати й вплив на масову свідомість стрімкого розвитку інформаційних технологій. Різноманітні релігійно-містичні, філософсько-наукові і псевдонаукові знання, які накопичило людство протягом багатьох століть, завдяки телебаченню й Інтернету поширюються по всьому світі, стимулюючи людей на особисті релігійні пошуки. Відповідно, буденний рівень світогляду стає тим живильним середовищем, в якому виникають і починають розповсюджуватися

різноманітні нетрадиційні релігійні ідеї, еклектично переплітаючись з елементами наукових знань, образів мистецтва і т. ін.

4. Адекватну типологізацію нетрадиційних релігій та сформованих на їхній основі релігійних організацій слід будувати на основі об'єктивної систематизації (де слід враховувати як загальні риси, властиві усім нетрадиційним релігіям, так і специфічно-унікальні риси кожної релігії); а також історичних дослідженнях розвитку релігій (враховуючи динаміку релігійного життя). Основними ознаками, на основі яких можна виявити специфіку НРО є часово-просторова, віросповідна, організаційна і вікова. Уточнивши існуючі класифікації нетрадиційних релігій і врахувавши вищевказані критерії, ці релігії було поділено на вісім основних груп: неохристиянські об'єднання; навколохристиянські релігії; неорієнталістські об'єднання; синтетичні релігії; окультні течії й неомістичні рухи; сасентологічні неорелігії; неоязичницькі (рідновірські) організації; сатанинські вірування і культу. Оскільки значна частина цих релігій ще не завершила оформлення свого віровчення, культу та організаційної складової, деякі НРО одночасно містять ознаки, за якими їх можна віднести до різних перелічених вище груп.

5. Нові релігії виникають у формі невеликих неформальних груп або у формі аморфних релігійно-філософських течій, заснованих релігійними реформаторами. Лідери неоеккультів і сект, відкидаючи традиційне віровчення, обрядовість та церковну структуру, спочатку сповідують коротке «божественне одкровення», а їх ритуали є гранично простими. В межах багатьох НРО відроджуються архаїчні містично-релігійні протоінститути, існування яких простежується в первісній культурі і пов'язане з уявленнями й обрядами анімістичної магії (ідолопоклонством, жертвоприношенням, шаманізмом і т. ін.). З часом первинні вияви нових релігійних рухів знаходять організаційну визначеність і формуються власне нетрадиційні релігійні організації (НРО), які можуть називати себе по-різному: «сім'ями», «колоніями», «ашрамами», монастирями тощо. Функціонують вони як центри, місії, фонди, товариства, учбові заклади, психотерапевтичні курси, побутові комуні і т. ін. До звичних для релігійних громад завдань (богослужбових, віроповчальних, місіонерських і пастирських) в неоеккультях додаються і нерідко виходять на передній план лікування (насамперед психотерапія) і т. ін. Суто релігійні організації слід відрізнити від соціальних об'єднань нерелігійного призначення: господарчо-побутових комун, ферм, майстерень і т. п. Прихильників НРО часто об'єднують господарчо-побутова діяльність, яка в традиційних релігіях завжди має похідне і підлегле значення. Часто НРО суміщають у собі відразу три релігійні інститути: культ священного засновника даного релігійного руху, духовну та/або виробничу практику і чернечий інститут (останній об'єднує незначну частину віруючих).

6. За рівнем організаційного розвитку нетрадиційні релігії поділено на п'ять основних груп. Найменш організованим є аморфне, нестійке й мінливе за релігійними переконанням середовище богошукачів, яке створює сприятливий ґрунт для світоглядного визрівання нових релігійних переконань. Вищий ступінь організованості мають ті релігійні течії, для яких характерна власна ідейна спрямованість, але які, водночас, позбавлені чітко визначених віроповчально-світоглядних орієнтирів. Найпоширенішим видом організаційного оформлення неорелігійних громад є культу харизматичних лідерів, які відзначаються чітко

встановленими правилами обрядової практики. Більш організаційно розвиненими є релігійні рухи, які складаються із сукупності автономних груп, що, маючи певні спільні віроповчальні положення (найчастіше актуальні есхатологічні очікування), одночасно володіють власними сакральними орієнтирами та культовими особливостями. Найвищий ступінь організаційного оформлення мають ті релігійні групи, які чітко встановлюють та формалізують членство. З первинних об'єднань цього типу зазвичай складаються регіональні системи, а вони, у свою чергу, утворюють єдину централізовану релігійну організацію церковного типу.

7. Встановлено, що адепти неокультів будують відносини з навколишнім світом за принципами, які впроваджуються в цих релігійних общинах їх харизматичними лідерами. Релігійні харизматики для їх послідовників є живими носіями сакрального ідеалу. Прагнучи наблизитися до «живого божества» або «пророка», адепти неокультів неминуче віддаляються від суспільної більшості. Навколо культистських лідерів організуються релігійні комуни, які ізолюють їх адептів від зовнішніх соціальних зв'язків. Потреба в харизматичному лідері виникає у наслідок появи кризової ситуації у суспільстві. Справжні харизматики, протестуючи проти несправедливості, прагнуть змінити існуючу ситуацію, виконати функцію революціонера, перетворювача світу. Безмежним шануванням й обожненням (культом) харизматичних лідерів їх послідовники прагнуть компенсувати падіння в суспільстві батьківського авторитету, а також подолати дефіцит душевного тепла. Члени неокультів йдуть за харизматичними лідерами, незалежно від того, яку вони отримують винагороду за свою культову й позакультову діяльність в матеріальному вираженні. Справжній харизматичний лідер надає можливість своїм послідовникам відчувати щастя, якщо вони будуть дотримуватися прийнятих в общині правил. Тоді у житті адептів культу виникає ціль, з'являються сили для її реалізації, формується відчуття групової єдності, що (все разом) привносить в життя сенс.

8. Однією з відмітних рис нетрадиційної релігійності є активне місіонерство (по-суті, прозелітизм). Забезпечення зростання чисельності цих організацій відбувається майже виключно шляхом залучення до них нових членів (більшість яких вже сповідує якусь іншу релігію) з подальшим підключенням неофітів до спільної діяльності і культової практики. У кожній НРО функціонує своя специфічна система вербування. Але існують і спільні механізми: розповсюдження яскраво оформленої реклами і безкоштовної літератури, індивідуальний психологічний підхід до кожного потенційного адепта тощо. Для залучення нових членів в НРО використовуються прагматичні мотиви. Діючи в умовах критичного ставлення суспільної більшості до нетрадиційних релігійних громад вони мусять значну увагу приділяти соціальній мімікрії, реєструючись не як релігійні, а як освітні, спортивні, культурно-просвітницькі організації та використовуючи в своїх назвах такі слова як «наукове товариство», «асоціація», «фонд», «центр» і т. п. Керівники більшості НРО в своїх офіційних виступах і публікаціях декларують власну миролюбність і віротерпимість, закликають до міжконфесійного діалогу. У той же час, своїм адептам лідери НРО, проповідують абсолютну винятковість ідей власних релігій, що ставить їх над всіма іншими віруваннями. Традиційні релігії відкидаються як такі, що «втратили істину» або її «спотворили».

9. Новими і нетрадиційними релігіями накопичений значний досвід добродійної діяльності. Цією діяльністю займаються створені релігійними громадами добродійні організації. Основними напрямками добродійності НРО є опікування будинків для людей похилого віку, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, організація добродійних їдалень, безкоштовна роздача одягу, надання грошової допомоги і т. ін. НРО підтримують медичні програми, учасникам яких надається допомога в межах світських медичних установ (лікарень, госпіталів і т. ін.). Важливими напрямками благодійності є їх реабілітаційна робота із людьми, що знаходяться в місцях позбавлення волі; антинаркотичні та антиалкогольні програми; надання консультативної і матеріальної допомоги біженцям (жертвам війни, стихійних лих і надзвичайних ситуацій). Добродійна діяльність adeptів нових релігій і культів часто використовується лише як прикриття для виконання своїх місіонерських завдань, що, у свою чергу, створює джерело конфліктів між ними і послідовниками традиційних конфесій.

10. Суб'єктивні причини, які приводять людину до неокультових громад, є універсальними для всіх країн. Важливу роль відіграють ситуаційні чинники (зокрема, вікові кризи розвитку і перебування людини в умовах стресових життєвих ситуацій). Вступ багатьох індивідів до неорелігійних груп часто зумовлюється їх прагненням покращити своє місце в соціумі і брати більш активну участь у соціально-корисній діяльності. У цьому контексті активність adeptів неокультур можна інтерпретувати як альтернативну форму їх соціалізації. Лідери неорелігійних громад обіцяють своїм прихильникам відкрити перспективи отримання смислу життя, допомогти пізнати істину, позбавити самотності і т. ін. Багатьох індивідів в неорелігійних групах тримає можливість засвоїти ефективні методики досягнення змінених станів свідомості. Ці трансово-медитативні ефекти adeptами неокультур суб'єктивно сприймаються як отримання особистого містичного досвіду та переживання причетності до надприродного.

11. Релігійний світогляд adeptів неорелігійних громад формується за дуже короткий термін. Головними методами досягнення цього результату стають радикальна зміна звичного способу життя, тотальний контроль за їх поведінкою, а також формування звички беззаперечно підпорядковуватися розпорядженням лідерів неокультур. Голови нетрадиційних релігійних рухів часто використовують маніпулятивні методи контролю за свідомістю та поведінкою своїх adeptів, обмежуючи їх контакти з зовнішнім (позакультовим) соціальним середовищем. В багатьох неорелігійних групах існує груповий психологічний тиск на adeptів та використовуються методи маніпуляції і дезінформації (особливо під час вербування). В найбільш радикальних групах обмежується час на сон adeptів, контролюється їх харчування, регламентується сексуальна поведінка і т. ін. Важливу роль у процесі культового світогляду відіграє емоційно-піднесене ставлення віруючих до своїх кумирів. Індивіди охоче підкорюються груповим нормам і правилам та виконують розпорядження харизматиків тільки тоді, коли справді вірять в божественну сутність цих осіб. Тривале перебування людини в неокультурі здатне спричинити у неї стійкі соціально-психологічні порушення (соціальну аномію, фрустрацію, депресію та ін.). Проте ступінь негативного впливу лідерів неорелігійних громад на психіку їх adeptів часто перебільшується. Адже у людей,

які поривають з культовим способом життя, психологічна структура особистості поступово повертається до їх звичної індивідуальної норми.

12. У дійсних та колишніх членів неорелігійних громад існує цілий ряд спільних та специфічних рис особистісної структури: лагідність, добродушність, безвольність, замкнутість, нерозвиненість критичного мислення, конформізм, пасивність і піддатливість чужій думці. З іншого боку, у них майже відсутні агресивність, наполегливість і владолюбство. Наявність такої сукупності якостей робить їх беззахисними від маніпулятивних впливів з боку харизматичних лідерів, збільшуючи ступінь піддатливості сугестії. Адепти неокультів мають обмежені прагнення і захоплення; у них помітна неузгодженість між намірами і діями. Усе в світі вони оцінюють за двома параметрами: як «добро» або як «зло». Значна частина колишніх членів неорелігійних груп не досягають в своєму розвитку рівня «зрілої» особистості, оскільки у них знижена здатність до виділення значущих перспектив життя. У багатьох з них формується феномен «засвоєної немічності».

13. Побудована схема розвитку нетрадиційної релігійності на українських землях за останні півстоліття. Виділено п'ять основних етапів її розвитку в пізньорадянській і пострадянській періоди. Перша хвиля поширення вітчизняної нетрадиційної релігійності розпочалась в середині 60-тих рр. минулого століття, коли багато людей захоплювались йогою та езотеричним християнством. Друга неомістична хвиля «прокотилася» на рубежі 70-80-тих рр. Вона була пов'язана із модою на східні єдиноборства (карате, айкідо та ін.). Значна частина шкіл, де навчали цим єдиноборствам, була пов'язана з різними містично орієнтованими групами, члени яких займалися переважно духовними практиками. Третя хвиля почалась з середини 80-тих років разом з «перебудовою». Тоді популярними стали екстрасенсорика, біоенергетика, парапсихологія, чаклунство, шаманізм, заклинання духів, нетрадиційна медицина, пошук контактів з НЛЮ і т. п. речі. У четверту хвилю (на початку 90-тих рр.) на перший план вийшло захоплення різними психотехніками, а також тими східними релігіями, в яких існують техніки досягнення стану містичного споглядання. Тоді ж активно виникали місцеві синкретичні релігійні групи і бурхливо поширювалось рідновірство. П'ята хвиля почалась у середині 90-тих рр. і триває досі. У цю хвилю в Україні найбільш стрімко поширюються Свідки Єгови та неохристиянські релігії закордонного походження.

14. Швидкому зростанню чисельності adeptів НРО в Україні в 90-ті рр. сприяли економічний занепад держави, що супроводжувався збідненням значної частини населення і зниженням загального рівня освіти і культури; розпад багатьох звичних соціальних інститутів; аксіологічно-ціннісна трансформація (яка набувала іноді вигляду морально-етичної кризи). У спадщину від тривалого панування в СРСР комуністичної ідеології багатьом представникам нашого народу дісталось індиферентне ставлення до релігійних цінностей і низький рівень релігійних знань. Успіху неомістичних організацій сприяло зменшення суспільного авторитету православної та інших традиційних церков.

15. Стрімке поширення в 90-ті рр. НРО закордонного походження викликало соціальну стурбованість і, відповідно, неоднозначну оцінку в масовій свідомості багатьох українців. Суттєвий спротив поширенню неорелігій в Україні чинять прихильники протестантських та православних церков. Для доказу небезпеки й

деструктивності неокультів зазвичай робляться посилення на факти кримінальних проявів в діяльності їх adeptів, але ці проблеми властиві будь-яким соціальним групам. Лідерів неорелігійних груп звинувачують «індоктринації», в маніпуляції свідомістю, в лобіюванні інтересів інших держав і т. ін. Проте ситуація в сучасній Україні, на відміну від більшості сусідніх держав, характеризується незначним впливом антикультури сил. Антикультури рух в Україні не має реальних важелів для тиску на органи влади. Відповідно, антисектантська активність представників традиційних церков проявляється в основному в інформаційній сфері.

16. Широко розпропагована конфесійними колами загроза з боку «деструктивних культів» багато в чому є надуманою або перебільшеною. За незначним винятком більшість adeptів діючих в Україні НРО утримуються від проявів екстремізму. У цьому відношенні вони нічим принципово не відрізняються від прихильників традиційних для нашого соціуму релігійних громад. На сьогоднішній день не існує необхідності державного втручання в діяльність більшості НРО та/або впровадження суворих обмежень на неї. Водночас, існує необхідність в моніторингу розвитку нових релігійних рухів й організацій, а також в їхньому дослідженні з боку спеціалістів-релігієзнавців. Існує потреба у створенні незалежних компетентних експертних комісій, висновки яких дозволили б скласти цілісне уявлення про соціальні проекти неорелігійних громад.

17. Як мало імовірно слід оцінити перспективу трансформації однієї з існуючих нині нетрадиційних релігій на єдину світову. На сьогоднішній день для цього немає політико-економічних, ідеологічних, культурних та інших передумов. Також скептично слід оцінити можливість об'єднання у найближчому майбутньому всіх вір в єдину і спільну для усього людства релігію. Адже у сучасну епоху існують тисячі різноманітних релігійних організацій, кожна з яких має свої власні віровчення та культові традиції. Відсутність спільної волі й бажання до об'єднання у віруючих переважної більшості релігійних громад виключає можливість їх добровільного союзу. Впровадження єдиної світової релігії стане можливим лише в умовах завершеної глобалізації, оскільки об'єднаному людству для сталого розвитку будуть потрібні спільні світоглядні орієнтири.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія:

1. Богдановський І. В. Філософський аналіз феномену нетрадиційної релігійності : соціальний і психологічний аспекти : [монографія] / І. В. Богдановський. – Ірпінь : Вид-во Національного університету ДПС України, 2012. – 373 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Богдановський І. В. Ідеї та ідеали вітчизняного космізму у контексті сучасної глобалізації / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. – К. : НАУ, 2007. - № 1 (5). – С. 46-51.

2. Богдановський І. В. Релігія і сучасний світ : нові форми взаємодії / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ–друк», 2008. - № 2 (8). – С. 117-121.
3. Богдановський І. В. Світоглядні основи нетрадиційних релігій / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ–друк», 2009. - № 1 (9). – С. 153-158.
4. Богдановський І. В. Феноменологічно-герменевтичний підхід до побудови типологізації нетрадиційної релігійності / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ–друк», 2009. - № 2 (10). – С. 133-137.
5. Богдановський І. В. Суб'єктивні причини розвитку нетрадиційної релігійності / І. В. Богдановський // Наук. часопис Нац. педагог. ун-ту імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія [зб. наукових праць] / ред. рада : В.П.Андрущенко (голова) ; М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. Вип. 22 (35). – С. 3-11.
6. Богдановський І. В. Маніпуляція і контроль свідомості як основні механізми соціально-психологічного впливу на adeptів нетрадиційних релігійних об'єднань / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ–друк», 2010. - № 1 (11). – С. 111-117.
7. Богдановський І. В. Наслідки участі в нетрадиційних релігійних організаціях / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ–друк», 2010. - № 2 (12). – С.145-150.
8. Богдановський І. В. Місіонерська діяльність нових релігійних організацій: форми і методи / І. В. Богдановський // Історія. Філософія. Релігієзнавство : Науковий журнал. – Житомир : Видавництво «Антросвіт», 2010. - № 3-4. - С. 65-70.
9. Богдановський І. В. Добродійна діяльність нетрадиційних релігійних рухів як форма їх соціальної активності / І. В. Богдановський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки : Зб. наук. пр. – Львів : Видавництво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. - № 661. – С. 73-79.
10. Богдановський І. В. Специфіка організаційної складової нетрадиційних релігій / І. В. Богдановський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Зб. наук. пр. - К. : Вид-во НАУ, 2011. № 1 (13). – С. 122-127.
11. Богдановський І. В. Специфіка руху «Нью Ейдж» як неомістичного напрямку сучасної нетрадиційної релігійності / І. В. Богдановський // Наукове видання. Збірник наукових праць «Гілея : науковий вісник». - Випуск 62 (№ 7). – К. : Видавництво УАН ТОВ «НВП ВІР», 2012. – С. 376-381.

12. Богдановський І. В. Специфіка мормонізму як різновиду навколохристиянського релігійного нетрадиціоналізму / І. В. Богдановський // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. - Випуск 12. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 192-199.

13. Богдановський І. В. Церква уніфікації як найпоширеніша в світі синтетична неорелігія / І. В. Богдановський // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. - Випуск 13. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С.105-112.

14. Богдановський І. В. Відновлення національно-духовних традицій в сучасному язичництві / І. В. Богдановський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філософія. Політологія : Наукове видання. - Випуск 107. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 8-11.

15. Богдановський І. В. Специфіка вітчизняного антикультового руху / І. В. Богдановський // Наукове видання. Збірник наукових праць «Гілея : науковий вісник». - Випуск 63 (№ 8). – К. : Видавництво УАН ТОВ «НВП ВІР», 2012. – С. 357-361.

16. Богдановський І. В. Сучасний крішнаїзм в Україні і в світі / І. В. Богдановський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філософія. Політологія : Наукове видання. - Випуск 108. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 8-11.

17. Богдановський І. В. Релігійний аспект феномену харизматичного лідерства / І. В. Богдановський // Наукове видання. Збірник наукових праць «Гілея : науковий вісник». - Випуск 64 (№ 9). – К. : Видавництво УАН ТОВ «НВП ВІР», 2012. – С. 308-312.

18. Богдановський І. В. Становлення релігійної свободи на українських землях / І. В. Богдановський // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : [зб. наук. праць; вип. ХХІХ]. - К. : Міленіум, 2012. – С. 87-93.

19. Богдановський І. В. Антикультовий рух в західних країнах / І. В. Богдановський // Практична філософія. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2012. - № 4. – С. 130-136.

20. Богдановський І. В. Особливості розвитку вітчизняної нетрадиційної релігійності в другій половині в другій половині ХХ-го та на початку ХХІ століть / І. В. Богдановський // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського педагогічного університету імені В. Г. Короленка. - Випуск 28. – Полтава : Видавництво ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. – С. 184-192.

Публікації в інших виданнях:

1. Богдановский И. В. Социальные и мировоззренческие основы нетрадиционной религиозности / И. В. Богдановский // АСТА ERUDITORUM. Научные доклады и сообщения. - СПб. : Изд-во «Русская Христианская Гуманитарная Академия», 2010. - Вып. 7. – С. 32-38.

2. Богдановский И. В. Методы социально-психологического влияния, используемые в неорелигиозных организациях / И. В. Богдановский // «Научная

дискуссия : вопросы социологии, политологии, философии, истории» : материалы VII международной заочной научно-практической конференции (2012 г.). – М. : Изд-во «Международный центр науки и образования», 2012. – С. 131-139.

3. Богдановський І. В. «Зелена книга» М.Каддафі у контексті глобальної кризи сучасного світу / І. В. Богдановський // XXI століття : альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали третьої міжнародної науково-теоретичної конференції. 21-22 травня 2004 р. Частина I. м. Київ. / Ред. : Г.П.Балабанова – К. : Фенікс, 2004. – С. 264-268.

4. Богдановський І. В. Світоглядні засади нетрадиційної релігійності / І. В. Богдановський // Международная научная конференция «Философия повседневности». Материалы конференции. 17 октября 2009 г. – К. : «Центр практической философии», 2009. – С. 15.

5. Богдановський І. В. Феноменологічно-герменевтичний підхід до побудови типологізації нетрадиційних релігійних організацій / І. В. Богдановський // Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. Ч. VII. – С. 4-6.

6. Богдановський І. В. Феномен нетрадиційної релігійності як прояв кризи сучасного інформаційного суспільства / І. В. Богдановський // Роль философских дисциплин в формировании современного мировоззрения студентов высшей школы в Украине. Материалы Международного межвузовского научно-практического семинара 10 декабря 2010 г. Одесский национальный морской университет. – Одесса: «ВМВ», 2011. – С. 167-171.

7. Богдановський І. В. Соціальний ідеал віри бахаї / І. В. Богдановський // «Дні науки філософського факультету – 2012» : Міжн. наук. конф. (2012 ; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012», 18-19 квіт. 2012 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Ч. 4. – С. 40-42.

8. Богдановський І. В. Віровчення і культова практика мормонів як різновиду релігійного нетрадиціоналізму / І. В. Богдановський // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : Матеріали Кіровоградської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 15 червня 2012 р.) : у 2-х частинах. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2012. – ч. 1. – С. 81-83.

9. Богдановський І. В. Специфіка поширення нетрадиційної релігійності в сучасній Україні / І. В. Богдановський // Гуманізм. Людина. Пам'ять (Пам'яті професора Валерія Григоровича Скотного) : Матеріали 24-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2012 р.). – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 241-243.

10. Богдановський І. В. Нетрадиційна релігійність в Україні і принцип свободи совісті / І. В. Богдановський // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матеріали XII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – С. 91-92.

11. Богдановський І. В. Шляхи розвитку вітчизняної нетрадиційної релігійності / І. В. Богдановський // Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів : Всеукраїнська науково-теоретична конференція (11-12 жовтня 2012 року): Матеріали доповідей та виступів. – Черкаси : «Інтроліга TOP», 2012. – С. 211-213.

12. Богдановський І. В. Нетрадиційні релігійні громади і суспільна більшість : проблеми взаємодії / І. В. Богдановський // Правове регулювання релігійного життя : історія, сучасність, перспективи. Матеріали V міжнародного круглого столу. Харків, 14 грудня 2012 року / За заг. ред. д. філос. н., проф. О. М. Юркевич. – Харків : ПП «Нове слово», 2012. – С. 9-11.

АНОТАЦІЯ

Богдановський І. В. Феномен нетрадиційної релігійності: філософський і соціально-психологічний аналіз. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство. - Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2013.

Дисертацію присвячено комплексному філософсько-релігієзнавчому і соціально-психологічному дослідженню феномену нетрадиційної релігійності.

Розглянуто причини виникнення й стрімкого розвитку нових і нетрадиційних релігій. Зазначено, що нетрадиційні релігії виникають внаслідок особистих духовних пошуків окремих ентузіастів, а потім розповсюджуються в нові регіони завдяки місіонерській діяльності проповідників. Запропоновано уточнену класифікацію нетрадиційних релігій. Розкрито специфіку віровчення, діяльності, а також організаційної структури основних видів нетрадиційних релігій. Виявлено, що однією з головних причин виникнення конфліктів між суспільною більшістю і неокультами є переважання критичного ставлення до харизматичних лідерів цих груп. Основним способом формування культової особистості і підкорення її груповим нормам є використання лідерами НРО сукупності маніпулятивних технік. Твердження антикультистів, що нова релігійність привнесена в українське суспільство винятково із закордону не відповідає дійсності. Адже релігійні секти й окремі шукачі «духовних істин» практикували власні системи релігійно-містичних практик на наших землях протягом багатьох століть. Виділено основні етапи й тенденції розвитку вітчизняної нетрадиційної релігійності. Зроблено прогноз, щодо можливого подальшого розвитку нетрадиційної релігійності.

Ключові слова: неокульт, нетрадиційні релігійні організації (НРО), містика, харизматичне лідерство, місіонерство, добродійна діяльність, змінений стан свідомості, психологічна маніпуляція, антикультовий рух, релігійна свобода.

АННОТАЦИЯ

Богдановский И. В. Феномен нетрадиционной религиозности: философский и социально-психологический анализ. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 - религиоведение. - Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. - Киев, 2013.

Диссертация посвящена комплексному философско-религиоведческому и социально-психологическому исследованию феномена нетрадиционной религиозности.

Рассмотрены причины возникновения и стремительного развития новых и нетрадиционных религий. Отмечено, что нетрадиционные религии возникают вследствие личных духовных поисков отдельных энтузиастов, а затем распространяются в новые регионы благодаря миссионерской деятельности проповедников. Предложена уточненная классификация нетрадиционных религий. Раскрыта специфика вероучения, деятельности, а также организационной структуры основных видов нетрадиционных религий. Выявлено, что одной из главных причин возникновения конфликтов между общественным большинством и неокульту является преобладание критического отношения к харизматическим лидерам этих групп. Основным способом формирования культовой личности и подчинения ее групповым нормам является использование лидерами НРО совокупности манипулятивных техник. Утверждение антикультистов, что новая религиозность привнесена в украинское общество исключительно из-за границы не соответствует действительности. Религиозные секты и отдельные искатели «духовных истин» практиковали собственные системы религиозно-мистических практик на наших землях в течение многих веков. Выделены основные этапы и тенденции развития отечественной нетрадиционной религиозности. Сделан прогноз относительно возможного дальнейшего развития нетрадиционной религиозности.

Ключевые слова: неокульт, нетрадиционные религиозные организации (НРО), мистика, харизматическое лидерство, миссионерство, благотворительная деятельность, измененное состояние сознания, психологическая манипуляция, антикультовое движение, религиозная свобода.

ANNOTATION

Bogdanovsky I.V. The phenomenon of non-traditionality: the philosophical and social-psychological analysis. – On the right of manuscript.

The Thesis for doctor of philosophy degree in specialization 09.00.11 – Religious studies. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. - Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to complex philosophical and theological and social-psychological research of the phenomenon of non-traditionality.

New and non-traditional religions are such religious complexes, which historically has not been inherited from past eras by certain ethnic group and has not rooted in his daily life and culture. They appear due to personal religious quest of individual enthusiasts, and then distributed by missionary preachers in other regions. In this sense, the new and non-traditional for certain ethnic groups in the various historical periods of development may even be the world's religions. The nontraditional religious organizations (NRO) exist in the form of medical and rehabilitation centers, home communities, etc.

Noted that the ideological basis of religious nontraditionalism is religious traditionalism. Most of the philosophical ideas that are understood by members of nontraditional religious communities as a new, unique, are only configurations of those elements of the beliefs that have long been present in traditional religions. Other

philosophical sources of origin of the concept of religious nontraditionalism are personal mystical experience of the leaders of these communities and neocultural ordinary level of consciousness. Favorable conditions for the appearing and spreading of modern non-traditional religions are created by economic, political and cultural globalization. In its main characteristic features nontraditional religions match postmodern culture.

Specific creed is analyzed of cultic and out-of-cultic activities and organizational structure of the main groups of non-traditional religions. Critics say the activity of neoreligious Commons is destructive and is not supported by social practice. Various NRO differ significantly from each other. If some of the NRO trying to deal with the public, while others meet it like evil, the third ones quite fruitfully interact with it. Most of NRO's Social projects aimed the missionaryism and economic profit. One of the main causes of conflict between the public and the majority of neo-cults is the prevalence of a critical attitude in the society to the leaders of these groups - religious charismators.

Most of the subjective reasons that lead people to neocult community are universal for all countries. The important role is played by situational factors (family conflict, job loss, etc.). In addition, the accession of many individuals to neoreligious groups is often due to their desire to improve their place in society and to become more involved in community service activities. Charismatic leaders promise their followers to help learn the spiritual truth, overcome loneliness etc. Many individuals are drawn to the NRO's ability to learn effective ways to achieve altered states of consciousness that are subjectively perceived as receiving a personal mystical experience.

Indicated that the main way of forming a cult of personality and its subordination to group norms is the use by the leaders of these groups the manipulative psychological technique. The prolonged stay of people in neo-cults bears a risk of their sustainable social and psychological disorders (social anomie, frustration, depression, etc.). However, the degree of negative impact on the psyche of adherent's neoreligious communities often exaggerated. After all, most people after they broke with the cult lifestyle, psychological structure of the individual returns to a familiar individual rate.

Approval of local theologians anticultorers that nontraditional religious introduced into Ukrainian society exclusively from abroad and is a form of control over civilization. After all, religious sects and individual seekers of the «spiritual truths» practicing their systems of religious and mystical practices existed in the Ukrainian lands for centuries, that has not brought catastrophic consequences for the native culture and spirituality. The basic stages and trends of development of domestic unconventional religious of the late Soviet and post-Soviet periods. The forecast of the development of alternative religion is done. The possibility of transformation of one of the currently existing non-traditional religions in a single world one is being skeptically estimated. At the same time modern global civilization requires general values, in order to avoid future large-scale conflicts. The ideological basis of the universal system of values can be general humanity religion.

Key words: the cult of the new religion, nontraditional religious organizations (NRO), mysticism, charismatic leadership, missionary work, charity, altered state of consciousness, psychological manipulation, anti-cult movement, religious freedom.